سيد جمال الدين افغاني

ستر شخصيت او سپک تورونه

Download from:aghalibrary

زاهد جلالي

سید جمال الدین افغاني

ستر شخصیت او سپک تورونه

زاهد جلالي

Download from:aghalibrary

سید جمال الدین افغاني

(ستر شخصیت او سپک تورونه)

لیکوال: زاهد جلالي

ZAHID.JALALY@GMAIL.COM

پښتۍ ډیزاینر: رحمن الله بهیر

خپرندوی: دعوت د خپلواکو رسنیو مرکز، ناروې

چاپ: لومړی، زر ټوکه، ۱۳۹۳ ل/ ۲۰۱۴ز، کابل، افغانستان

د چاپ حقوق خوندي دي.

Download from:aghalibrary

مصري مفکر دوکتور مصطفی محمود ته، چې زما فکري استاد دی.. لومړی او ستر استاد.. د خیال په نړۍ کې سره ډېر نږدې یو.. خو جسدونه مو همدومره لرې..

جنت کې د یوځای کېدو په تمه

Download from:aghalibrary

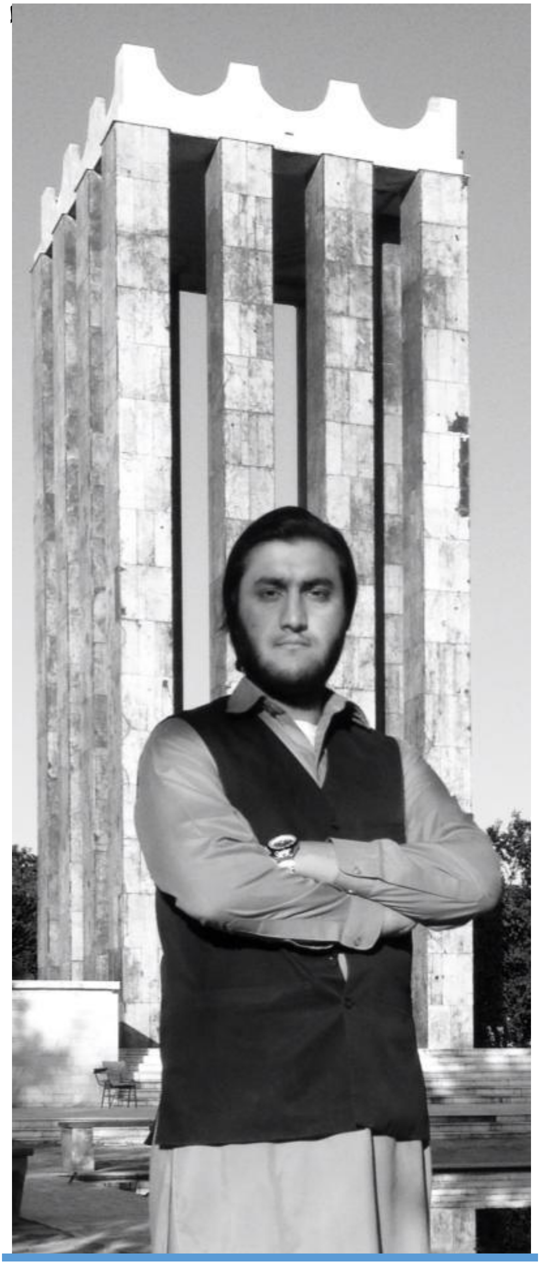

ليکوال د ستر علامه د مقبرې د څلي مخې ته

۱۳۹۳/جوزا/ ۱۲، کابل، افغانستان

لړلیک

د استاد فاضل سریزه ۷
د لیکوال خبرې ۹
لنډیز ۱۱
مقدمه ۱۲
د افغاني لنډ ژوندلیک ۱۵
افغاني د ځان په اړه څه وايي؟ ۲۲
د افغاني صراحت او صداقت ۲۸
پر شیعه مذهب د افغاني ردونه ۳۰
د نظریې پتهولو په اړه د افغاني رایه ۳۳
د افغاني شاګردان څه وايي؟ ۳۵
د میرزا لطف الله کتاب ۴۰
د ایرانیت دعوه او رد یې ۴۳
افغاني او ماسونېزم ۵۰
د الحاد تور ۵٤
پایله ۵۸
مراجع ۵۹
د لیکوال لنډه پېژندنه ٦۱

د استاد فضل الرحمن فاضل سریزه:

د لوی خدای په نامه

سریزه

زما گران ورور زاهد جان جلالي د «سید جمال الدین افغاني؛ ستر شخصیت او سپک تورونه» تر عنوان لاندې کتاب له چاپه مخکې را لېږلی تر څو یې مطالعه او سریزه هم ورته ولیکم.

زه هم کلونه کېږي چې د گران افغانستان د لوی مجاهد او مبارز سید جمال الدین افغاني افکارو سره بلد او آشنا یم. له مبالغې پرته د علامه سید جمال الدین افغاني په هکله چې هر کتاب په فارسي، پښتو، عربي او اردو ژبه خپور شي، او یا هم وژباړل شي کوشش کوم چې وه یې لولم، له هغه ورځې راهیسې چې زاهد جلالي د جمال الدین افغاني په هکله لیکل شوی کتاب رالېږلی، په هغه لومړۍ ورځ تر هغې چې کتاب مې تر پایه نه و لوستی، ویده نه شوم، او په سبا ورځ مې ورته یو څه ملاحظات هم ولیکل، او وعده مې ورسره وکړه چې سریزه هم ورته ولیکم.

په خاصه توگه وروسته له دې چې پوه شوم زاهد جان زما د گران دوست خدای بښلي مولانا دکتور محمد جلال زوی، او د خدای بښلي مولانا میر حمزه، چې د افغانستان د اسلامي نهضت له وتلو کسانو څخه و، وراره دی، دا مې لازمه وبلله چې د گران زاهد جان پر کتاب سریزه ولیکم.

کله چې رایاده شي، زاهد جان خپل پلار او تره یو په بل پسې، په ډېره لږه موده کې له لاسه ورکړې او په هغه وخت کې د څلورو او پنځو کالونو عمر در لود چې د زوکړې ځای، مکې مکرمې څخه له خپلې کورنۍ سره پلرني ټاټوبي ته ستنېږي، په کابل کې د افغانستان د نوي

او ځوان دولت پر ضد، د تحمیلي جنګونو له امله په پېښور کی د مهاجرو په کمپ کې مېشت کېږي چې پخوا یې هم کورنۍ هلته اوسېده، ولې د یتیمۍ درد د دې لا مل نه شو چې ماشوم او یتیم زاهد له زده کړو محروم شي، په جدي توګه مکتب کې شامل او دې مرحلې ته ورسېدو چې څو کتابونه یې چاپ شوي او د سید جمال الدین افغاني په هکله د ده ژوره لیکنه یې د ژورې مطالعې او وطن دوستۍ ځرګندونه کوي.

زاهد جلالې په خپل کتاب کې د ستر شخصیت، سید جمال الدین افغاني پېژندنه کړې او د بې ځایه او ناروا تورونو څخه یې د سید جمال الدین افغاني لمن پاکه کړې، زاهد جلالي پدې لیکنه کې د حقیقتونو څرګندولو په خاطر د سید جمال الدین او د ده نږدې شاګردانو خبرې را اخلي او زمونږ د لویدیځې غاړې ګاونډې په رد کې چې جمال الدین افغاني شیعه مذهبه او ایراني الاصل بولي، قانع کوونکي د لائل وړاندې کوي، همدارنګه د سید جمال الدین افغاني په هکله د «الحاد» بې بنسټه تور هم په ډېر خاص استدلال سره ردوي.

زه هم په خپل وار سره ګران لیکوال زاهد جان ته د دې کتاب «سید جمال الدین افغاني؛ ستر شخصیت او سپک تورونه» د خپرېدو مبارکي وایم، د خپلو وطنوالو او په خاصه توګه له ځوان نسل څخه غوښتنه کوم چې دغه کتاب ولولي، او له زاهد جان څخه هیله لرم چې زیاته مطالعه او لیکنې وکړي ترڅو د نامدار پلار او مرحوم کاکا هیلې او د دغه دواړو هستیو د دوستانو هیلې هم پوره کړي.

ګران زاهد جان ته له لوی خدای څخه د سلامتیا، سرلوړۍ او د لا پرمختګ دعا کوم. بمنه وکرمه

فضل الرحمن فاضل

قاهره. ۲۸ اسد ۱۳۹۳ هجری لمریز کال، ۱۹ اګست ۲۰۱۴ م

د لیکوال خبرې

د شخصیتونو په اړه مې ډېر څه لیکلي، "د اسلامي فکر اتلان" کتاب مې په دوو ټوکونو کې خپور شوی، خو د سید جمال الدین افغاني په اړه څه په کې نه شته، چې د ځینو لوستونکو یوه نیوکه همدا وه، خو ما نه غوښتل چې اوس د علامه سید جمال الدین افغاني پر ژوند او په ځانګړي توګه پر اند څه ولیکم.

ما چې به کله هم د علامه سید په اړه څه لیکلو ته زړه ښه کړ، د شیخ غزالي مشهوره وینا به رایاده شوه، غزالي ویلي، د سترو شخصیتونو په اړه باید ستر خلک لیکل وکړي، یعنې ستر شخصیت هر څوک نه شي درک کولای! ما ځکه د لیکلو جرئت نه کاوه.

خو د دغه ستر شخصیت په اړه به مې کتابونه په مینه لوستل. دوکتور محمد عماره هغه څوک و چې علامه یې ښه سم راوپېژانده او د محمد جلال کشک په یوه مقاله یې بیخي شوقي شوم. په دغه وخت کې مې یوازې په لوستلو اکتفا کوله، خو څه موده مخکې فرهنګي یار، محمد حسین میاخېل راباندې غږ وکړ چې د علامه په اړه ورته یوه علمي مقاله ولیکم. ما له زړه نا زړه کېدو وروسته ځان سره وویل، چې زه به خپلو لوستونکو ته د سترو مفکرینو په هنداره کې دغه ستر شخصیت ورپېژنم، نو د دې مقالې لیکلو ته مې متې رابډ وهلې او همداسې مې وکړل.

که څه هم کابل کې د مصادرو ستونزه وه، خو د انټرنټ له لارې مې د دوکتور عماره او نورو مصري مفکرینو کتابونه ډانلوډ کړل او د افغاني شخصیتونو کتابونه مې په عامه کتابتون کې وموندل.

په ۱۳۵۵شمسي کال کې مرحوم محمد داوود خان په کابل کې د علامه په ویاړ یو کنفرانس رابللی و او مصري مفکرینو ته یې هم د ګډون بلنه ورکړې وه. په همدغه وخت کې د افغان څېړونکو او لیکوالانو کتابونه هم چاپ شوي وو. دغه وخت کې د علامه حبیبي، رشتیا، سعید افغاني، رهین او نورو لیکوالو کتابونه هم چاپ شوي وو چې له ما سره یې ډېره مرسته وکړه.

وروسته له دې چې مقاله بشپړه شوه، په سر کې میاخېل او وروسته نورو ملګرو راته وویل چې مقاله پراخه ده، باید د کتاب په شکل چاپ شي، ما هم د دوی نظر ومانه او چاپ ته مې تیار کړ.

په قاهره کې د افغانستان سفیر او علامه پېژندونکي لیکوال، فضل الرحمن فاضل صاحب نه زښته ډېره مننه چې له بوختیاوو سره یې کتاب ولوست، ډېرې ښې لارښوونې و مشورې یې راولېږلې او بیا یې خپله مقدمه یې راولېږله.

فرهنګپال ژورنالېست، مشر ورور محمد طارق بزګر د کتاب د چاپ او خپرولو لګښت پر غاړه واخیست. د دغه فرهنګپالې قرباني منندوی یې یم او په ملي خدماتو کې یې لا تاند غواړم.

زاهد جلالي
۲۴/ سرطان/ ۱۳۹۳
کابل، افغانستان

لنډيز

علامه سيد جمال الدين افغاني [۱۸۳۸-۱۸۹۷م] د ستر شخصيت او اوچتو افکارو له کبله د ځينو مغرضو تر سپکو تورونو لاندې راغلی. دغه مقاله کې د دغو تورونو د ردولو هڅه شوې. د سيد جمال الدين له لنډ ژوند ليکه وروسته د خپل ځان په هکله د ده نظر ليکل شوی، چې دا تر ټولو معتبر سند دی. بيا د هغه تورونو د رد له پاره چې وايي افغاني اصلا ايرانی و او ځان يې افغاني معرفي کاوه، د افغاني د رښتينولۍ په هکله د ده د ځينو معاصرينو نظرونه ليکل شوي. د دې له پاره چې پر ده د تشيع تور رد شي، د تشيع په اړه مو د ده نظر ليکلی او بيا د نظر پټولو په اړه د سيد نظر ليکل شوی چې ښکاره شي چې آيا رښتيا هم افغاني خپله نظريه پټوله او که نظريې يې حقيقت تمثيلاوه؟ له دې وروسته د سيد په هکله د ده د مشهورو شاګردانو نظرونه ليکل شوي. بيا د ميرزا لطف الله پر کتاب او شجرې د افغان محققينو او اسلامي مفکرينو نظرونه ليکل شوي. له دې وروسته مو هغه دلايل څېړلي چې افغاني پرې ايراني او شيعه بولي. همدارنګه له ماسونيزم سره د افغاني اړيکه، چې پر ده ډېره مهمه نيوکه ده او ډېرو دښمنانو ترې غلطه ګټه پورته کړې، څېړل شوې او حقيقت يې بيان شوی. ځينې خو سيد افغاني آن ملحد ګڼي، که څه هم د دوی نظر عقلا د منلو وړ نه دی، خو بيا هم يو څه پرې ليکل شوي او عموما په ټوله مقاله کې د افغاني پر شخصيت لګېدلي تورونه څېړل شوي او رد شوي.

مقدمه

سید جمال الدین افغاني په نننۍ نړۍ کې د یوه اختلافي شخصیت په نامه پېژندل شوی. څوک یې ایراني بولي او څوک افغاني.. څوک سني و څوک شیعه.. څوک مسلمان او څوک آن ملحد! د افغاني د شخصیت متضرر کول او بدناموول طبیعي نه، بلکې قصدي دي. دا د معاصرې اسلامي ویښتابه او اسلامپالنې د دښمنانو هیله ده، څو خپلې "نوې استعماري" تمې په حقیقت بدلې کړي او مسلمانان لا هم ویده پاتې شي. عجیبه خو دا ده چې د دوی مغرضه دعوه ځینې متعصب یا ویده مسلمانان هم ترویجوي او غواړي د حقیقت جامه ورواغوندي!

د افغاني له شخصیته د دغو تورونو او وهمونو لرې کول ډېر اړین دي. که څه هم ډېری په دې باور دي چې د افغاني افغانیت یا ایرانیت ثابتول مهم نه دي، ځکه هغه اوس مړ شوی او د هغه د وطن ثابتول څه ګټه نه لري، خو دا پر ځای نه ده. ځکه سید جمال الدین افغاني اوس یو فرد نه، بلکې یو تاریخ دی او د مصري مفکر "محمد جلال کشک" [۱۹۲۹-۱۹۹۳م] خبره، د تاریخ تفسیر کې اختلاف یوازې تاریخي اختلاف نه دی، بلکې دغه اختلاف راتلونکی جوړوي. د افغاني رښتینې څېره ښکاره کول د هغه د شخصیت په مؤثریت کې ډېر مهم رول لري او په راتلونکي نسل کې یې د افکارو پلي کولو ته لار هواروي، خو که افغاني په نړۍ کې د یوه داسې شخصیت

په نامه وپېژندل شي چې خپل حقيقت يې پټاوه او ظاهر و اصل يې سره فرق لاره، د ده ستر شخصيت پر ځمکه غورځوي.

څوک چې افغاني ته ايراني وايي او په نورو تورونو يې متهموي، دا شخصي موضوع نه ده، بلکې دا خلک نه غواړي چې معاصره اسلامپالنه د افغاني پر ليکه و لاره روانه شي، ځکه چې افغاني له اسلامه هغه کلاسيک فهم نه لاره چې دغه "روڼ اندي" يې غواړي. افغاني لومړی شخصيت و چې د حضاري اسلام.. يعنې سياسي و جغرافيوي اسلام نظريه يې وړاندې کړه.[1] همدا لامل دی چې نن د سياسي اسلام دښمنان د افغاني شخصيت په مخفي شخصيت، جاسوس، ايراني او نورو تورنو بدرنگوي.[2]

دا سمه ده چې علامه افغاني بايد د ستر اسلامي وطن په يوې تنګې سيمې پورې منحصر نه شي. هغه د ټولې اسلامي نړۍ او آن د ټول شرق ستړه ده. له هغه سره د ټولو مسلمانانو غم و.

استعمار تل غوښتي چې مسلمانان په همدې تنګو اختلافاتو کې ګير او خپل اهداف عملي کاندي، همدا ده چې سيد جمال الدين به له مذهبي اختلافاتو کرکه کوله او غوښتل يې امت د اختلاف پر ځای وحدت ته سوق کړي. خو نن نړۍ بدله ده، دغه ستر شخصيت اوس يو تاريخ دی چې د راتلونکي لار جوړوي. د افغاني اصليت

[1]- کشک، محمد جلال. ودخلت الخيل الازهر. قاهره، الزهراء للاعلام العربي، ۱۹۹۰، دريېم چاپ، ۴۹۹م مخ.

[2]- ښه مثال يې عيسايي ليکوال لويس جريس دی. لويس ړوند غربپال شخصيت دی او دا چې افغاني د غربپالنې مخالف و او د سياسي اسلام نظريه يې وړاندې کړې وه، دی يې هم د "الإيراني الغامض في مصر" تر سرليک لاندې مقاله کې چې ۱۹۸۳ ميلادي کال کې خپره شوې، ايرانی او شيعه يې بولي او په دې نظر دی چې افغاني خپل اصل و حقيقت له خلکو پټاوه!

ثابتول ډېر اړین دي، ځکه خو ځینو سترو مفکرینو دې اړخ ته ډېره ځیرنه کړې او ډېر څه یې پرې لیکلي.

د جاپاني "جیونیتشي هیرانو" خبره، افغاني آن یوازې د اسلامي نړۍ شخصیت نه و، بلکې د شرق و غرب اختلاف کې یې له ټولو شرقیانو او آن له هغو شرقیانو دفاع کوله چې په غیر اسلامي ادیانو باوري وو.[٣] خو دا هم باید ښکاره وي، چې هغه افغاني؛ حنفي، سني مسلمان و او څه چې یې ویل، هماغسې و. دا د دغه ستر شخصیت د لوړتیا نښه ده، او که یې ایرانیت ومنو، د استاد محمد عماره [پیدایښت ١٩٣١م] خبره، دغه دعوه افغاني دروغځنوي او لاره یې مشکوکوي.

افغاني په خپله ویل چې افغان او د کونړ له ساداتو دي.[٤] شاگردانو او نورو قریبانو یې هم دا خبره کوله او د افغاني تر غوږو هم رسېدلې وه چې شاگردان یې دی سني و افغان بولي او هغه یې مخالفت نه و کړی بلکې په خپله یې ویل چې افغانی دی او آن قسم یې خوړلی و چې ایرانی نه بلکې افغانی دی، خو له دې سره سره یې ځینې ایرانی شیعه او ځینې یې آن ملحد گڼي! خو دغه ټولې ادعاوې تر وهمونو ډېر څه نه دي، ځکه د دوی ټولو دلایلو کې یو معقول دلیل نه شي موندل کېدای، چې په دې څېړنه کې همدغو ټکو ته ځیرنه شوې او د دواړوو خواوو دلایل څېړل شوي.

---

[٣]- هیرانو، جیونیتشي. تجدید الفکر الاسلامي في العالم الاسلامي الحدیث. مجله الدراسات العالم الاسلامي، ٢٠١١ مارچ، ٣٠م مخ.

[٤]- د افغاني په خپل لاس لیکل شوي اسناد شته چې ځان یې د افغانستان د کونړ ولایت ته منسوب کړی. همدارنگه مرحوم رشتیا صاحب د سید جمال الدین په هکله لیکلي کتاب کې لیکي چې افغاني په خپله ویل چې زه اړتیا نه لرم چې ځان کوم قوم ته منسوب کړم، زه افغان یم. وروسته دغه موضوع ښه شاربو.

د افغاني لنډ ژوندلیک

- محمد جمال الدین د صفدر[۵] زوی دی، د نسب لړۍ مشهور عالم سید علي ترمذي ته رسېږي. ترمذي د افغانستان په قندز کې زېږېدلی او بونیر کې وفات او خښ شوی،[۶] استاد حبیبي او مرحوم محمد امین خوږیانی وایي چې په کونړ کې په "پیر بابا" مشهور دی او خلکو ته د لمر په څېر معلوم دی.[۷] او بیا یې نسب امام حسین بن علي رضي الله عنهما ته رسېږي. سید جمال الدین په ۱۸۳۸م کال کې د افغانستان د کونړ ولایت د اسعد آباد په نامه سیمه کې په یوه بانفوذه سیاسي کورنۍ کې زېږېدلی.[۸]

---

[۵]- امام محمد عبده، رشید رضا، استاد محمد عماره او عموما مصریان د افغاني پلار سید صفتر یادوي، خو ټولو افغان محققینو سید صفدر لیکلی.

[۶]- حبیبي، عبد الحي. نسب و زادگاه سید جمال الدین الافغاني. کابل، موسسه انتشارات بیهقي، ۱۳۵۵ش، ۲۷م مخ.

[۷]- خوګیانی، محمد امین. حیات سید جمال الدین افغاني. کابل، مطبعه عمومي کابل، ۱۳۱۸ هجري، ٦م مخ.

[۸]- مخزومي، محمد باشا. د افغاني سید جمال الدین خاطرات. کوټه، صدیقي خپرندویه ټولنه، ۲۰۱۳م، دویم چاپ. ژباړه: محمدشاه ارشاد، د م- احساس زمند په زیار، ۳۵-۳٦م مخونه.
یادونه: د کتاب په کومه برخه کې چې د مرحوم مخزومي له کتابه څه رانقل شوي، د ارشاد صاحب ژباړه او د ده الفاظ دي، ما په کې ډېر بدلون نه دی راوستی.

- دوست محمد خان [١٧٩٣-١٨٦٣م] د دوی له کورنۍ د خطر احساس کاوه، نو په اته کلنۍ کې یې له ټولې کورنۍ سره کابل ته انتقال کړل. په لږه موده کې یې تفسیر، حدیث، عقیده، فقه، فلسفه، اصول الفقه، ریاضي، فلکیات، طب او نور مروج علوم ولوستل.[٩]
- په لس کلنۍ کې له پلار سره ایران ته لاړ. پلار یې د قزوین مدرسه کې استاد و، دی هم په همدغه مدرسه کې شاګرد شو.[١٠]
- په ١٨٤٩م کې د عراق نجف ته لاړ او هلته یې علوم القرآن، حدیث، علم الکلام، فلسفه، منطق، اصول الفقه، ریاضي، فلکیات، طب او نور علوم ولوستل.[١١-١٢]
- په ١٨٥۴م کې د ریاضي او نورو اروپایي

---

[٩]- تېر مصدر، ٣٦م مخ.

[١٠]- عماره، الدکتور محمد. شخصیات لها تاریخ، قاهره، دار السلام، ٢٠٠٨م، ١٧١-١٧٢م مخونه او نسب و زادګاه سید جمال الدین الافغاني.

[١١]- شخصیات لها تاریخ ، ١٧٢م مخ.

[١٢]- محمد عبده، مخزومي باشا، جرجي زیدان او د ده نورو شاګردانو او افغاني محققینو د دغه سفر په هکله څه نه دي لیکلي، خو استاد حبیبي په "نسب و زادګاه سید جمال الدین الافغاني" کې او همدارنګه دوکتور عماره په "شخصیات لها تاریخ" او نورو کتابونو کې دغه سفر هم یاد کړي. استاد فضل الرحمن فاضل له دغه سفر سره مخالفت کوي. دی وایي چې آن حبیبي صاحب هم دغه سفر کاملا نه مني. استاد فاضل د "بیدارګر عصر" په ٢٦٦م مخ کې او ما ته په شخصي لیک کې وویل چې زه د علامه افغاني د ایران او عراق دغه سفرونه نه منم. د ده له نظره دا د ایرانیانو دعوا ده او حقیقت نه لري.

زده کړو له پاره هند ته لاړ. څه باندې یو کال د هند په بمبيي او کلکته کې واوسېده.

- بیا په ۱۸۵۷م کې له هنده حج ته لاړ او بیا عراق او ایران ته لاړ. له ایرانه وروسته بېرته خپل اصلي وطن افغانستان ته راوګرځېده.[۱۳]
- په افغانستان کې یې سیاسي فعالیتونه پیل کړل. دغه وخت کې انګرېزانو د افغانستان داخلي چارو کې لاسوهنه کوله او امیر دوست محمد خان یې د محمد اعظم خان [مړینه ۱۸٦۷م] په مقابل کې راپاراوه. افغاني د محمد اعظم خان ملاتړی شو[۱٤] او د هغه له لورې په مختلفو حکومتي منصبونو کې په دنده بوخت شو، چې آن د لومړي وزیر تر دندې ورسېده. امیر پر سید جمال الدین ډېر باور لاره او په ډېرو سترو موضوعاتو کې یې ورسره مشوره کوله.[۱٥]
- په ۱۸٦۸م کال کې امیر محمد اعظم خان ماته وخوړه، افغاني له ماتې وروسته هم کابل کې پاتې شو او امیر شېر علي خان [۱۸۲۵-۱۸۷۹م] د ده د کورنۍ له ډاره ورته څه ونه شو ویلای.[۱٦]
- په ۱۸٦۹م کې، د محمد اعظم خان له ماتې درې میاشتې وروسته د هند له لارې له افغانستانه واوته.[۱۷] له دې وروسته د سید جمال الدین په ژوند کې نوې مرحله پیل شوه، دا مرحله د امت د ویښولو مرحله وه. له دې وروسته افغاني له یوه ملي شخصیته په اسلامي شخصیت بدل شو او د ټولې اسلامي نړۍ له پاره یې هڅې پیل کړې.[۱۸]
- په هند کې یې له علماو سره ناسته ولاړه کوله. د هند حکومت ورته د ډېرې پاتې کېدو اجازه ور نه کړه. افغاني هم له یوې میاشتې ډېر پاتې نه شو. بیا له هنده مصر ته لاړ، هلته څلوېښت ورځې پاتې شو او په ازهر کې یې له شاګردانو سره

---

[۱۳]- شخصيات لها تاريخ، ۱۷۲م مخ.

[۱٤]- تېر مصدر، ۱۷۳م مخ.

[۱٥]- زیدان، جرجي. مشاهير الشرق. مصر، ۱۹۲۲، درېیم چاپ، دویم جلد، ۵۴م مخ.

[۱٦]- شخصيات لها تاريخ، ۱۷۳م مخ. مشاهير الشرق، ۵۵م مخ.

[۱۷]- مشاهير الشرق، ۵۵م مخ.

[۱۸]- شخصيات لها تاريخ، ۱۷۳م مخ.

ناسته ولاړه کوله، شاګردانو ډېر خوښاوه او ورځخه یې وغوښتل چې ځینې کتابونه ورته تدریس کړي. بیا آستانې ته لاړ. په آستانه کې په خلکو کې ډېر مشهور شو، هر څوک د ده پوهې او علم ته حیران وو، شېږ میاشتې نه وې تېرې چې مجلس معارف کې یې غړی کړ. خو د ځینو د سیسو له امله یې له آستانې وشاړه.[۱۹]

- په ۱۸۷۱م کال کې له آستانې بېرته مصر ته لاړ. هلته په تدریس بوخت شو، په خپل جومات کې یې شاګردانو ته کتابونه ویل. خلک د ده له تدریسه ډېر متاثر شول او دی ډېر مشهور شو. خو دا چې افغاني د سیاست علاقه من و، سیاست ته ننوت. د پردیو د لاسوهنې مخالفت یې وکړ. په مصر کې له اته کاله پاتې کېدو وروسته له مصره هم وشړل شو.[۲۰] په مصر کې د افغاني دغه مرحله ډېره مهمه ده. هلته یې له سترو شخصیتونو سره لیده کاته وکړل، د دوی له جملې شیخ محمد عبده [۱۸۴۹-۱۹۰۵م] و چې وروسته یې په فکري مبارزې کې شریک او مهم شاګرد شو. همدلته افغاني د فلسفې، کلام او منطق کتابونه شرحه کړل او ځینې اخبارونه یې هم تاسیس کړل.[۲۱]
- په ۱۸۷۹م کې هند ته لاړ، د حیدر آباد په دکن کې مېشت شو او "حقیقت مذهب نیچیري[۲۲]"[۲۳] کتاب یې همالته په فارسي ژبه ولیکه.[۲۴] افغاني درې کاله هند کې د بندي په څېر اوسېده.
- په ۱۸۸۲م کې چې انګرېزانو مصر اشغال کړ، افغاني ته یې د وتلو اجازه ورکړه. افغاني په کال ۱۸۸۳م کې پاریس ته لاړ. دغه وخت کې یې مشهور شاګرد محمد عبده بیروت ته تبعید شوی و. نو محمد عبده ته یې لیک واستاوه او

---

[۱۹]- مشاهیر الشرق، ۵۵م مخ.

[۲۰]- تېر مصدر.

[۲۱]- شخصیات لها تاریخ، ۱۷۵م مخ.

[۲۲]- رزاقي، شاهد حسین. سید جمال الدین افغاني. کابل، مستقل خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۸ لمریز، ژباړن، عبد المالک همت، ۹۲م مخ.

[۲۳]- دغه کتاب په "الرد علی الدهریین" مشهور دی.

[۲۴]- مشاهیر الشرق، ۵۷م مخ.

ورښخه یې وغوښتل چې پاریس ته لاړ شي. پاریس کې له محمد عبده سره یو ځای شو او د "عروه الوثقی" مشهوره جریده یې جوړه کړه. په دغه مجله کې افغاني د اسلامي نړۍ د ویښتابه هڅې کولې او انګرېز استعمارګر یې راټه، نو د انګرېزانو له سخت مخالفت سره مخ شو او له اتلسمې ګڼې وروسته بیا چاپ نه شوه. د مجلې لومړۍ ګڼه د ۱۸۸۴م د مارچ پر دیارلسمه نېټه خپره شوه او وروستۍ یې د همدغه کال د اکتوبر پر شپاړسمه نېټه خپره شوه.[۲۵]

- افغاني په اروپا کې تر ۱۸۸٦م کال پورې پاتې شو. دغه موده کې یې د پاریس په مختلفو جریدو کې لیکنې خپرې کړې او له مشهور فیلسوف ارنست رېنان [۱۸۲۳-۱۸۹۲م] سره د علم او ایمان پر موضوع فلسفي بحثونه وکړل. رینان د افغاني په ستاینه کې وویل چې داسې ګومان مې کاوه لکه ابن رشد [۱۱۲٦-۱۱۹۸م] او ابن سینا [۹۸۰-۱۰۳۷م] چې مخامخ وینم![۲٦]
- په ۱۸۸٦م کال کې د ایران پاچا ناصر الدین شاه [۱۸۳۱-۱۸۹٦م] ایران ته وروغوښت. ناصر الدین شاه د افغاني تود هرکلی وکړ او په لوړو منصبونو یې مقرر کړ. د افغاني شخصیت او کړنو خلک متاثر کړل، شاه له دې تاثره وډار شو او له سید جمال الدین سره یې وضعه سپېره کړه، افغاني پوه شو، نو اجازه یې ترې واخیسته او د روسیې پر لور روان شو.[۲۷]

- په ۱۸۸۷م کال کې سید جمال الدین روسیې ته لاړ.[۲۸] په روسیه کې یې له سترو شخصیتونو سره

---

[۲۵]- عماره، الدکتور محمد. جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفیلسوف الاسلام. قاهره، دار الشروق، ۱۹۸۸م، دریېم چاپ، ٦۹م مخ.

[۲٦]- جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفیلسوف الاسلام، ۷۱م مخ.

[۲۷]- د افغاني سید جمال الدین خاطرات، ٦٦-٦۷م مخونه.

[۲۸]- "ضمیر بن ادهم اشهابي" روسیې ته د افغاني د سفر کال ۱۸۸۸م ښیي خو استاد محمد عماره په "موقظ الشرق و فیلسوف الاسلام" کې ۱۸۸۷م کال یادوي. دلته د استاد عماره

وکتل او د اسلامي نړۍ په هکله یې مختلفې مقالې خپرې کړې. د افغاني لوړ شخصیت او قوي جذابیت دلته هم ډېر خلک پرې ورټول کړل. ډېرو خلکو ترې ډېر څه زده کړل. د مثال په توګه مشهور تاتاري مجدد عالم رضا الدین بن فخر الدین [۱۸۵۸-۱۹۳٦م] ځان د افغاني مرید باله او ویل به یې چې افغاني په ډېرو حقایقو وپوهاوه.[۲۹]

- په ۱۸۸۹م کې پاریس ته د نندارتون د پرانستلو له پاره رهي شو. په میونیخ کې یې له ناصر الدین شاه سره وکتل. هغه ایران ته وباله، ده له ګیلې سره بلنه ومنله.[۳۰] ایران ته له تلو مخکې یې روسیې ته لنډ سفر وکړ او په ۱۸۹۰م کې ایران ته ورسېد.[۳۱]
- ایران کې یې بیا له شاه سره اختلافات رامنځ ته شول. افغاني د تلو له پاره اجازه وغوښته خو شاه اجازه ورنه کړه. بیا هلته اووه میاشتې پاتې شو او د اوسېدو پر مهال یې ځینې مقالې هم ولیکلې. په ۱۸۹۱م کې یې افغاني په ډېرې بې احترامۍ او سپکاوي له ایرانه وشاړه. د شړلو پر مهال یې لونګۍ پر ځمکه وغورځوله، په ډېر یخ او د مرض په حالت کې له ایرانه وشاړه.[۳۲]
- بیا لندن ته لاړ او هلته یې عموما استبداد او خصوصا د ایران حکومت سخت راټه. د ایران شاه له سلطان عبد الحمید [۱۸۴۲-۱۹۱۸م] څخه وغوښتل چې آستانې ته یې وغواړي، څو دوی یې له مقالو او تبلیغاتو په امان شي. همداسې

تاریخ لیکل شوی، ځکه هغه د سید جمال الدین د ژوند و آند متخصص دی او آن میاشت و ورځ هم ورسره لیکي.

[۲۹]- اشهابي، ضمیر بن ادهم. الکلام عن اصل السید جمال الدین الافغاني في بعض المراجع الروسیه.

http://www.iranoworld.ir/alafghani/texts/SJ_۱_٥_Shahabi.pdf

[۳۰] د افغاني سید جمال الدین خاطرات، ٦۹م مخ.

[۳۱]- جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق و فیلسوف الاسلام، ۷۴م مخ.

[۳۲]- تېر مصدر، ۷٦م مخ.

وشول، سلطان عبد الحمید افغاني استانې ته وروغوښت. افغاني په ۱۸۹۲م کې آستانې ته لاړ او هلته د آزاد بندي په څېر اوسېده.[۳۳]

- د ۱۸۹٦م په وروستیو کې په سرطان مرض اخته شو. بالآخره د ۱۸۹۷م کال د مارچ په نهمه نېټه له دې فاني نړۍ د تل له پاره رهي شو.[۳٤]
- په ۱۹۴۴م کال کې افغان ډپلوماتانو له ترکي حکومت سره مذاکرات وکړل او له ځینو مخالفتونو سره یې ترکي حکومت پر دې قانع کړ چې د افغاني جسد له ترکیې افغانستان ته رانقل کړي. کله چې ترکانو ومنله، افغان حکومت د دغه ستر نابغه جسد په ډېر استقبال د کراچۍ له لارې کابل ته انتقال کړ. جسد چې په یې هر چېرته ورسېده، پر لار به زښت ډېر خلک د درنښت له پاره راوتلي وو او په څو ځایونو کې یې د جنازې لمونځ هم وشو. د افغانستان د وخت لومړی وزیر له خپلې کابینې سره د کابل پر دروازه ولاړ وو. جسد یې د کابل پوهنتون په محوطه کې د لومړي وزیر په لاس په داسې حال کې وسپارل شو د چې افغان حکومت واړه او غټ مسؤولین حاضر وو.[۳۵]

---

[۳۳]- تېر مصدر، ۷۹-۷۸م مخونه.

[۳٤]- مشاهیر الشرق، ۵۹م مخ.

[۳۵]- افغاني، سعید. د شرق نابغه. کابل، بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه، ۱۳۵۵ش، ۲۲م مخ او علامه سید جمال الدین افغان د پوهې او آزادۍ علمبردار، ۴۲-۴۴م مخونه.

افغاني د ځان په اړه څه وايي؟

سيد جمال الدين افغاني تريخ او صريح سړی و، هېڅ کله يې دروغ نه ويل. هر چېرته يې حقيقت ښکاره کړی او ډېرو ځايونو کې د حقيقت ښکاره کول ورته زښت ډېر مشکلات هم زېږولی، آن زنداني کېدل يې او د ځينو له نظره د همدغه صراحت او حق ويلو له امله وژل شوی. خو ځينې خلک يا د اسلام دښمنۍ له امله يا د ساده ګۍ او يا د تعصب له مخې د افغاني صداقت او صراحت ردوي او سيد جمال الدين ايراني بولي. په داسې حال کې چې افغاني په خپله صراحتا ويلې چې د افغانستان د کونړ ولايت د ساداتو دی. هغه ځان حنفي مذهبه سني باله. آن په خپل لاس ليکل شوي اسناد يې هم شته چې ځان يې د کونړ له ساداتو معرفي کاوه.

افغاني د ځان په هکله وايي: "شرق او شرقيانو ته مې وکتل، افغانستان لومړی ځای و چې زما توجه يې جلبه کړه، او دا لومړی ځای دی چې زما بدن يې پر خاورې لګېدلی، بيا هند و -چې عقل مې په کې مثقف شو-، بيا ايران د ګاونډيتوب او اړيکو له مخې..."[٣٦] په دغه وينا کې افغاني ښکاره وايي چې د افغانستان دی او ايرانيان -چې پر افغاني دعوه کوي- خپل ګاونډيان ګڼي. افغاني بېخي ښکاره خبره کړې او هېڅ د

---

[٣٦]- عماره، الدکتور محمد. جمال الدين الافغاني المفترى عليه. قاهره، دار الشروق، ۱۹۸۴م، ۱۳۰م مخ.

شک و شبهې ځای یې نه دی پرې ایښی، خو له دې سره هم ځینې ځان -یا خلک- غلطوي!

د افغاني بل اعتراف یې شاګرد، محمد باشا مخزومي [۱۸٦۸-۱۹۲۹م] په خپل "د افغاني سید جمال الدین خاطرات" کتاب کې لیکلی. د مخزومي باشا دغه کتاب د افغاني په هکله یو ډېر مؤثق او معتبر مرجع دی چې د ده په هکله تقریبا په ټولو کتابونو کې ترې استفاده شوې. مخزومي باشا د کتاب په مقدمه کې لیکي:

یوه ورځ مې ورته [افغاني ته] وویل چې ستا ځینې دوستان او هوا خواهان غواړي چې ستا سوانح نشر کړي او د اخبار والاوو په اصطلاح د خپل اخبار ستونونه پرې ښکلي کړي؛ نو دی موسکی شو او ویې ویل:

(عیان بیان ته اړه نه لري او هغه څه ورته ووایه چې فلاني سړي زما په باره کې ویلي دي[۳۷])..

بیا ما ورته وویل چې: (ستا په شان حکیم استاذ ته نه ښایي چې په هغه څه د خپل عصر په خلکو بخل وکړې چې نورو ته یې ګټه رسېږي او ده ته مضر نه اوسي.) ده راته وویل: (په دې کې به د هغه چا له پاره څه ګټه وي چې دا یادوي چې زه په ۱۲۵۴ هجري کال کې پیدا شوی یم او له نیمې پېړۍ نه زیات عمر مې تېر کړی او له خپلې خاورې (افغانستان) نه په وتلو مجبور کړای شوی یم او د خلکو اغراض او امیال لوبې راباندې کوي، او په دې هم مجبور کړای شوی یم چې د هند خاوره پرېږدم او له مصر نه وشړل شم او له استانې او د

۳۷- هغه چا ته اشاره ده چې له ده سره یې رخه لرله او منفي تبلیغات به یې ورپسې کول.

ځمکې له اکثرو پایتختو څخه واېستل شم. دغه احوال ټول هغه خاطرات دي چې ما نه خوشالوي او نه د قوم له پاره کومه فایده په کې شته)...[۳۸]

د افغاني په دغه ځواب کې مرحوم محمد باشا المخزومي د هغه دا قول چې ځان يې افغانستان ته منسوب کړی، رانقل کړی دی چې دا هم د ده پر افغانیت ډېر ښکاره او قوي دلیل دی.

همدارنګه مرحوم سید قاسم رشتیا [۱۹۱۳-۱۹۹۸م] د افغاني په اړه خپل کتاب کې د هغه وینا نقله کړې چې وایي؛ "زه اړتیا نه وینم چې ځان کوم ملت ته منسوب کړم، زه افغان یم."[۳۹] دا اعتراف هم د نورو په څېر ډېر سپین او واضح دی.

په "مجموعه اسناد و مدارک چاپ نشده در باره سید جمال الدین مشهور افغانی" کې د سید جمال الدین په خپل لاس لیکل شوی لیک خپور شوی چې لیکلي يې دي چې د کابل اوسېدونکی افغان، سید جمال الدین افغاني د کونړ له ساداتو.[٤٠]

[۳۸]- د افغاني سید جمال الدین خاطرات، ۳۲-۳۳م مخونه.

[۳۹]- رشتیا، سید قاسم. سید جمال الدین افغاني وافغانستان. کابل، موسسه انتشارات بیهقي، ۱۳۵۵ش، ۱ مخ.

[٤٠]- دغه سند لومړی وار په "مجموعه اسناد و مدارك چاپ نشده درباره سید جمال‌الدین مشهور به افغاني" کې خپور شوی. د پوهاند حبیبي په "نسب و زادګاه سید جمال الدین افغاني" (اووم مخ) او د استاد فضل الرحمن فاضل صاحب په "بیدارګر عصر" (۱۷۲م مخ) کې هم خپور شوی.

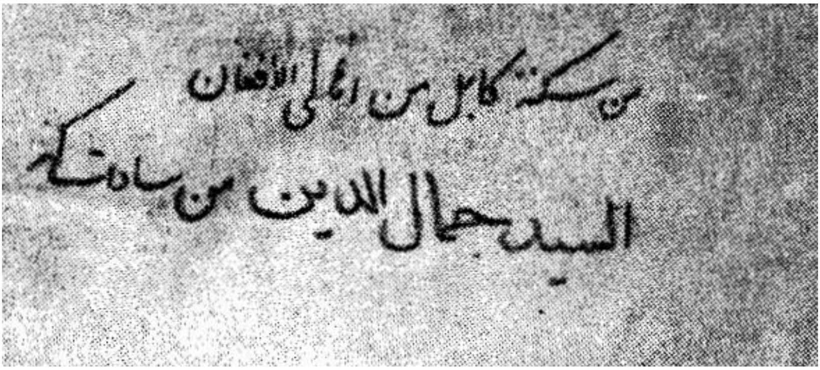

علامه افغاني په خپل لاس ليكلي چې د افغانستان د كونړ دی.

همدارنګه بل دليل چې د هر څېړونكي توجه جلبوي، د عروه الوثقی پر مشهورې مجلې د افغاني نوم ليكل دي. افغاني په خپله دغه مجله كې چې له پاريسه يې خپروله، پر لومړي مخ يې ليكلي "سيد جمال الدين الحسيني الافغاني"[٤١]. علامه افغاني په خپله د دغې مجلې مسؤول و او ښكاره ده چې د افغاني تخلص يې په خپلې لاربښوونې ليكل شوی.

كله چې د علامه سيد جمال الدين افغاني شاګرد برهان الدين بلخي دا آوازه واورېده چې خلک سيد جمال الدين، ايرانی بولي، نو د افغاني هغه خبره چې ده ته يې كړې وه، وويله. بلخي ليكي:

په دې ورځو كې اورم چې ځيني خلک استاد (افغاني)، ايراني بولي، نو د دې له پاره د افغاني هغه مركه چې له ما سره يې كړې وه، دقيقا يې نقلوم: (زه د كنړ له مشهورو ساداتو يم.. افغانستان كې زېږېدلی يم. شيخ جمال الدين چې بابي

---

[٤١]- فاضل، فضل الرحمن. بيدارګر عصر. كابل، وزارت اطلاعات و فرهنګ، ۲۰۰۸م، ۲۴۲م مخ.

رئیس او ایرانی دی، چېرته چې زه تللی یم، هغه هم پټ تللی، همدا لامل دی چې ایرانیان یا خبر دي یا په ناخبرۍ ما شیخ جمال الدین ګڼي، چې دا مطلقا دروغ دي. زه ځان ښه پېژنم، دا دی قسم خورم چې زه اصلا ایرانی نه یم او افغان یم، ټول افغانان ما پېژني او دا خبره تصدیقوي.)[٤٢]

سيد جمال الدين افغاني په ډېرو ليکونو چې خلکو ته يې استولي دي او مجلو کې چې يې ليکنې خپرې شوي، له نامه سره يې افغاني ليکل شوي. استاد فضل الرحمن فاضل [پيدايښت ١٣٣٦ش] ليکي چې د عروه الوثقی په کالم کې -چې عموما د کالم ځای لږ وي- حسيني او افغاني سره نه ګډېدل، علامه جمال الدين به "افغاني" ته پر "حسيني" ترجيح ورکاوه.[٤٣] څرنګه چې مخکې مو يادونه وکړه، علامه افغاني به په ليکونو کې هم خپل تخلص افغاني ليکه. د مثال په توګه مستر بلنت [١٨٤٠-١٩٢٢م] ته ليکل شوی ليک کې.[٤٤]

کله چې د ایران شاه ناصر الدین ووژل شو او ایران له ترکیې غوښتل چې سید جمال الدین ورتسلیم کړي، ترکیې د دې له پاره ایران ته ور نه کړ چې دی ایرانی نه دی. افغاني په خپله ترکي شاعر عبد الحق حامد [١٨٥١-١٩٣٧م] ته د سلطان عبد الحمید ستاینه کړې وه چې دی یې ایران ته نه و تسلیم کړی، ځکه چې دی ایرانی نه دی. افغاني ويلي وو: "ایراني حکومت ځو وارې ګومان کړی و چې زه ایرانی یم.. او ته پوهېږې چې زه ایرانی نه یم.. ".[٤٥]

---

[٤٢]- نسب و زادگاه سيد جمال الدين الافغاني، ١٥-١٦م مخونه.

[٤٣]- تېر مصدر، ١٦٩م مخ.

[٤٤]- دغه ليک د استاد فاضل د "بيدارگر عصر" پر ١٩٣م مخ ليدلای شئ.

[٤٥]- فوزي، مصطفی. دعوه جمال الدين الافغاني. رياض، دار الطيبه، ١٩٨٣م، ٢٠٣م مخ.

په تېرو مثالونو کې ښکاره شوه چې علامه سید جمال الدین افغاني به په خپله له خپل نامه سره د افغاني وروستاړی ګډاوه او علنا یې ویلې چې د ایران نه بلکې د افغانستان دی. افغاني په شیعه مذاهبو نقد کړی او له سنیانو سره یې په اساسي اختلافاتو کې د سنیانو نظر ته ترجیح ورکړې چې دا یې هم د سنیت او افغانیت ښه دلیل دی. خو بیا هم ځینې له دغو حقایقو سترګې پټوي او دغو اسنادو ته ماشومانه، شرموونکې او خندوونکي توجیهات جوړوي.

دوی وایي چې علامه سید جمال الدین افغاني دغه اسنادو کې د منافقت له وجې له خپل نامه سره افغاني لیکل او خلکو ته یې ځان افغاني معرفي کاوه، په داسې حال کې چې دی افغاني نه و. دوی وایي چې دی د ایران د اسد آباد د سیمې و او د دې له پاره چې د اهل سنت په منځ کې محبوبیت پیدا کړي ځان یې افغاني باله!

د دې بې اساسې او وهمي دعوې په رد کې غواړم د سید صداقت او صراحت په اړه د نورو نظریات او ځانګړنې ولیکم، څو د دغه وهم و افترا حقیقت ښکاره شي.

د افغاني صراحت او صداقت

د علامه افغاني شاګردانو او هغه کسانو چې له ده سره یې لیدلي او ناسته ولاړه یې ورسره شوې، د ده په هکله وایي چې رښتینی سړی و او خپله خبره به یې سپینه او ښکاره کوله. مشهور لیکوال جرجي زیدان [۱۸٦۱-۱۹۱۴م] لیکي چې افغاني آزاد ضمیره شخصیت و، سپینې خبرې به یې کولې او پاک نفسی سړی و.[٤٦] د افغاني کوم صفات چې د هغه د صراحت په اړه جرجي زیدان لیکلي، باشا مخزومي کټ مټ همدغسې لیکلي. د افغاني ټول شاګردان په دې یوه خوله دي چې افغان تېز او صریح سړی و او خبره به یې نه پټوله.

جرجي زیدان د افغاني د هدف په اړه وایي چې که څوک د ده ژوند و کارنامې لنډې هم ولولي، پوهېږي چې د هغه هدف یوازې د یوه خلیفه په اداره کې د اسلام یووالی و او په دې لاره کې یې هېڅ دنیوي تمه نه لرله.[٤٧]

چرچیل [۱۸۴۹-۱۸۹۵م] هم له افغاني سره لیدلي وو. له افغاني سره له ملاقاته وروسته یې د ده د صفاتو په اړه ولفر بلنت ته ویلي وو: "شیخ جمال الدین رښتینی او صریح سړی و، چې خپله عقیده یې پرته له ملاحظې ویله".[٤٨]

---

[٤٦]- مشاهیر الشرق، ٦۰م مخ.

[٤٧]- سید جمال الدین افغاني وافغانستان، ۹م مخ.

دا وو د افغاني د صراحت په اړه د دوو داسې کسانو نظر چې نه د افغاني په دين کې ورسره شريک وو او نه يې له فکر سره موافق وو. خو دوی د هغه په اړه حقيقت بيان کړی او ښکاره کړې يې ده چې افغاني هيڅ منافقت نه لاره، بلکې حقيقت يې سپين ويلې.

[48]- تېر مصدر، ۴م مخ.

پر شيعه مذهب د افغاني ردونه

د امامي شيعه مذهب په اړه هم د افغاني نظر ډېر اړين دی. ځکه چې خلک دی دغه مذهب ته منسوبوي، ګورو چې علامه افغاني شيعه مذهب ته د خپل مذهب او حقيقت په نظر ګوري او که رد پرې کوي.

د افغاني د نظرياتو د برالا کولو په اړه ډېر مناسب مثال، د جعفري شيعه ګانو او خصوصا د امامت په هکله د ده نظر دی. د جعفري شيعه ګانو په هکله علامه افغاني وايي:

> [امامي شيعه ګان] يوازې پر دې چې د امام جعفر پيروان دي او د نبي کريم صلی الله عليه وسلم د کورنۍ په مينه کې غلو کوي او امام علي په نورو بهتر ګڼي له مسلمانۍ څخه وځي نه او نه ښايي چې موږ يې د اسلام له دايرې څخه خارج وګڼو.[٤٩]

د جعفري يا امامي شيعه ګانو په اړه د سيد جمال الدين د دغه نظر له جملو ښکاري چې هغه په خپله د جعفري شيعه ګانو دغه درې ټکو سره نه دی موافق. د دغه متن له سياقه ښکاري چې افغاني د شيعه مذهب دغه درې باورونه نه خوښوي، يعنې هغه په جعفري مذهب کې ننوتل، د نبي عليه السلام له کورنۍ سره په مينه کې افراط او د

---

[٤٩]- د افغاني سيد جمال الدين خاطرات، ۱۸۴م مخ.

علي کرم الله وجهه د فضیلت موضوعاتو کې نه دی موافق او غلطي یې ګڼي، خو تر دې حده یې نه رسوي چې شیعه ګان پرې له اسلامه وباسي او کافر یې کړي.

د امامت موضوع چې د جعفري شیعه ګانو او د اهل سنت تر منځ یوه اختلافي موضوع ده[۵۰]، سید جمال الدین یې په هکله وايي چې د خلافت په دغه ترتیب کې چې واقع شو، د امت خیر و، ځکه چې د لنډ عمر خاوند مخکې شو او اسلام ته یې خدمت وکړ. که چېرته حضرت علي لومړی وای، نو نورو ته به د اسلام د خدمت زمینه نه وای مساعده شوې، خو چې په دغه ترتیب راغلل، ټولو ته د اسلام د خدمت زمینه مساعده شوه.[۵۱]

د خلافت په اړه چې کوم نظر علامه افغاني ورکړی، دا په هېڅ صورت شیعه ګان نه خوښوي. شیعه ګان نه یوازې دا چې له دغه ترتیب سره موافق نه دي، بلکې د اسلام درې لومړي خلیفه ګان ډېر بد ویني او سپک یې یادوي. که افغاني رښتیا هم ایراني شیعه وای، هېڅ کله به یې د خلافت په اړه داسې نظر نه وای ورکړی، ځکه د ده نظر کاملا د اهل سنت عقیده ده.

همدارنګه د معصوم امام نظریه چې د شیعه ګانو په مذهب کې له داسې مهمو مسایلو شمېرل کېږي چې آن جعفري مذهب پرې ولاړ دی او له دې باوره پرته سړی شیعه کېدای نه شي، افغاني دغه نظریه هم ردوي او وايي چې د معصوم امام اړتیا نه شته.

---

[۵۰]- اهل سنه وايي راشد خلفا په هماغه ترتیب چې حاکمان شول، افضلیت لري او همدا مناسب ترتیب و، خو شیعه وايي چې ابو بکر، عمر، او عثمان رضي الله عنهم د خلافت مستحقین نه وو، بلکې علي رضي الله عنه یې مستحق و او همدی باید لومړی خلیفه وای.

[۵۱]- تېر مصدر، ۱۸۵م مخ.

افغاني وايي "شريعت او ايمان كافي استاد دی، نو ځانګړي استاد ته چې معصوم امام دی، اړتيا نه شته."[۵۲]

جعفري شيعه هېڅ كله نه وايي چې د معصوم امام اړتيا نه شته. دغه شيعه ګان دين له معصوم امامه پرته كامل نه ګڼي! او دا اهل سنت دي چې په دين كې د معصوم امام اړتيا نه ويني. نو د معصوم امام په هكله د افغاني نظر كټ مټ د اهل سنت نظر دی.

له دې ټولو او له شيعه مذهب سره د افغاني د تعامل له سياقه ښكاري چې افغاني شيعه مذهبه نه، بلكې سني وسطي نظر يې لاره. ده غوښتل اسلامي سره يو كړي، خو د اهل سنت په فقهي او عقيدوي مذاهبو باوري و.

[۵۲]- جمال الدين الافغاني، موقظ الشرق و فيلسوف الاسلام، ۴۰م مخ.

د نظریې پټولو په اړه د افغاني رایه

اوس د دې شبهې رد ته راځو چې ادعا کېږي چې افغاني حقایق مخفي کول او خپله اصلي څېره یې له خلکو پټوله. ګورو چې افغاني د پټولو او مخفي کولو په اړه څه نظر لري؟

د سید جمال الدین افغاني مشهور شاګرد او د خاطراتو د کتاب لیکوال، مرحوم مخزومي، چې افغاني یې څنګه لیدلی، هماغسې لیکلې یې پرې کړي، ډېر بې ځایه ستاینه یې عادت نه دی او ځینې داسې لیکل یې هم کړي، چې کېدای شي هر څوک یې خپل ستر استاد پسې ونه لیکي، دی د افغاني د نظریاتو د پټولو په اړه لیکي:

د پردې خبره به یې ډېره پټه ساتله او له چا سره به یې نه برالا کوله او خپل خاص آراء او افکار به یې په جرات سره برالا کول او پټول به یې نه. داسې چې موږ به د ده دغې سجیې [خوی] حیران پاتې کېدو او تاویل به مو نشو ورته موندلای، ځکه چې د جمهورو په مذهب د حکیم او حکمت له لوازمو څخه کتمان دی او چې له ده څخه به پوښتنه وشوه، ده به ویل: (زه په دې جهان کې داسې کار او داسې خبره نه ګورم چې کتمان او پټول به یې لازم وي مګر دا چې ښکاره کولو کې یې عیب او عار وي)..

هغه څوک چې ښه ګڼي چې هر څه چې وايي او يا ورته ويل کېږي پټ اوسي، له نفاق نه پرته د بل څه اميد او هيله ورته کېدای نشي، نه بايد هغه ته نارينه وويل شي او نه نارينه ته ورته وبلل شي او چا ته چې نارينتوب ښه ښکاري بايد هر څه برالا کاندي...

بهترين څيز او ډېره ښه خبره چې ما د مروت په باب اورېدلې دا ده چې: (په پټه هغه کار مه کوه چې په برالا يې شرمېږې).[٥٣]

د نظرياتو او حقايقو پټولو په اړه مو د افغاني سپين او ښکاره نظر ولوست. افغاني څومره صريح او ښکاره د حقايقو پټول غندي! ومولوستل چې افغاني د حقايقو پټولو ته له منافقته پرته بل نوم نه ورکوي او پټوونکی يې نارينه نه ګڼي. دا د افغاني د افغانيت او سنيت ډېره ښه نښه ده. ځکه چې جعفري شيعه ګان په تقيې[٥٤] باور لري او افغاني په ښکاره تقيه ردوي او وايي چې په پټه هغه کار مه کوه چې په برالا يې شرمېږې.

---

[٥٣]- د افغاني سيد جمال الدين خاطرات، ٩٢-٩٣م مخونه.

[٥٤]- تقيه يعنې د ديني او دنيايي ضرر د مخنيوي له پاره د خپلو عقايدو پټول. د امامي شيعه ګانو له نظره تقيه جواز لري.

د افغاني شاګردان څه وايي؟

د ځان په هکله د یوه شخص نظر تر بل هر چا موثق او باوري دی. ځکه دی تر نورو ځان ښه پېژني. خو هغسې شاګردان چې شپه و ورځ له استاد سره ګرځي او مریدي يې کوي، د هغوی نظر هم ډېر موثق او باوري وي. د افغاني په هلکه يې شاګردانو خپل نظرونه ورکړي. محمد عبده د ده ډېر صمیمي او ده ته نږدې شاګرد و. ډېر څه يې ترې زده کړي او ډېر کله به ورسره و. د افغاني د ژوند ډېره مهمه مرحله –د "عروه الوثقی" خپرولو- کې يې شاګرد محمد عبده ورسره مل و. کله چې د افغاني د ژوند په هکله پوښتنې رامنځ ته شوې. امام محمد عبده د علامه افغاني په هکله یوه لیکنه وکړه.

محمد عبده د افغاني د وطن او ځای په هکله لیکي:

سید جمال الدین د کونړ په اسعد آباد نومي کلي کې په ۱۲۵۴ هجري کال کې وزېږېد او له خپل پلار سره کابل ته راوستل شو او په اته کلنۍ کې يې په زده کړو پیل وکړ او پلار يې د ده روزنې ته خاصه پاملرنه درلوده؛ ځکه چې پلار ته يې څرګنده شوې وه چې قوي فطرت، سرشاره ذکا او نوراني قریحه لري..[۵۵]

همدارنګه د علامه افغاني د فقهي مذهب په اړه محمد عبده لیکي:

---

[۵۵]- د افغاني سید جمال الدین خاطرات، ۳٦م مخ.

افغان سید جمال الدين حنفي مذهبه او په صحيحو سنتو يې ټينګ ايمان او قوي عقيده لرله. که څه هم نوموړی په خپله عقيده کې د نورو په څېر مقلد سړی نه و، خو بيا يې هم د صوفيه ساداتو مذهب ته کلک ارادت درلود او تل يې غوښتل چې د خپل مذهب فرضونه په ښه توګه ادا او يوه شېبه هم ورڅخه غافله نه شي.. سید جمال الدين د خپل مذهب په اصولو او فروعو عمل کاوه او له بلې خوا يې ديني عقيده دومره قوي وه، چې د هغه وخت بل هېڅ مسلمان وکړی د هغه درجې ته نه شي رسېدلی..[٥٦]

د افغاني سید جمال الدين حنفيت او افغانيت يا سنيت او افغانيت سره تړلی دي، ځکه چې د کونړ په دغه سيمه کې ټول حنفي مسلمانان دي او د ايران په همدان کې شيعه ګان اوسېږي، همدا ده چې ځينې ايرانيان هڅه کوي، افغانی، ايراني ثابت کړي، چې شيعه وبلل شي او يا يې شيعيت ثابت کړي چې ايرانی وبلل شي، خو شاګرد يې محمد عبده د ده د حنفيت په اړه سپينه خبره کړې.[٥٧]

يو وار امام محمد عبده د عروه الوثقی په جمعيت کې د مذهب په هکله وپوښتل شو. محمد عبده يې ځواب کې وويل چې موږ اشعريان او ماتريديان سنيان يو او په عباداتو کې د څلورو سني مذاهبو مقلدين يو.[٥٨]

---

[٥٦]- رافعي، عبد الرحمن. افغان سید جمال الدين. پېښور، دانش خپرندويه ټولنه، ٢٠٠٧م، ژباړن: عبد المحمد مموزی، ٦٣-٦٤م مخونه.

[٥٧]- امام محمد عبده وايي چې حنفي مذهبی دی او استاد فضل الرحمن فاضل په "بيدارګر عصر" کې داسې اسناد وړاندې کړي چې د امام محمد عبده نظر تصديقوي. د تفصيل له پاره دې د ياد کتاب ١٤١م مخ وکتل شي.

[٥٨]- جمال الدين الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، ٣٨م مخ.

لکه څنګه چې مو د امام محمد عبده نظر ولوست، په عقیده کې افغاني د اهل سنت په عقایدو باوري و او په عقیده کې ستر سني امامان ابو الحسن اشعري [۸۷۴-۹۳۶م] او ابو منصور ماتریدي [وفات ۳۳۳ هجري] په درنښت یادوي. استاد فضل الرحمن فاضل په دې باور دی چې علامه افغاني په عقیدوي مذهب کې سني اشعري و. فاضل صاحب اووه دلایل لیکي چې سید جمال الدین اشعري و. خو کوم دلایل چې فاضل صاحب د علامه افغاني د اشعریت له پاره وړاندې کوي، تر ډېره دا دي چې افغاني امام اشعري ته په درناوي قایل و.[۵۹] خو دا چې حنفیان ډېری په ماتریدي مذهب دي، نو کېدای شي د علامه افغاني مذهب هم ماتریدي وي او ماتریدیان خو امام اشعري ته ډېر درنښت لري. د ماتریدیت د ادعا یو دلیل دا هم کېدای شي چې امام محمد عبده ویلي چې په موږ (د عروه الوثقی ټیم) کې ماتریدیان هم شته.

---

[۵۹]- د تفصیل له پاره دې د "بیدارګر عصر" له ۱۴۵م مخ نه نیولې تر ۱۵۰ پورې وکتل شي.

د فاضل صاحب یوازې دوه دلیله د ده ادعا څواکمنوي، یو دا چې افغاني لیکي "وهو رای الاشعري ورای کثیر من اصحابنا". په اسلامي مذاهبو کې، خصوصا حنفیان د اصحابنا کلمه د خپل مذهب علماوو ته استعمالوي، خو دلته یوه خبره شته، هغه دا چې افغاني امام اشعري او خپل

د علامه افغاني هغه تصویر چې خپل وطندار شاګرد، برهان الدین بلخي ته یې ډالۍ کړی و.

اصحاب بېل یادوي، کېدای شي د ده له اصحابو موخه ماتریدي امامان وي. همدارنګه د فاضل صاحب اووم دلیل کې امام اشعري او ماتریدي، دواړو ته افغاني صاحب د "مشایخنا" لفظ استعمال کړی، چې دلته هم دقیقا نه واضح کېږي چې افغاني ماتریدي دی او که اشعري. په هر حال، دوکتور محمد عماره خو وایي چې افغاني د یوه معین مذهب مقلد نه و. علامه افغاني به یا اشعري وي یا ماتریدي خو

په دې ډېر دلایل شته چې ښکاره کوي چې افغاني شیعه مذهب ردوي او عقیده یې له اهل سنته پرته کوم بل مذهب نه و.[٦٠]

د افغاني په اړه یې بل مشهور شاگرد او د خاطراتو د کتاب لیکوال، محمد باشا المخزومي چې له علامه افغاني سره پنځه کال، له ۱۸۹۲ تر ۱۸۹۷ میلادي کاله پورې ورسره مل و[٦١]، دی هم وایي چې د افغانستان له اسعد آباد څخه دی او په مذهب حنفي دی. د سید جمال الدین مشهور افغان شاگرد، برهان الدین بلخي چې خپل مشهور عکس یې هم ده ته ډالۍ کړی، د افغاني په اړه ښکاره ویلي چې د ایرانیت دعوه یې دروغ ده، سید جمال الدین ایرانی نه، افغان دی.[٦٢]

استاد عبد الرحمن الرافعي [۱۸۸۹-۱۹٦٦م] د افغاني صاحب د افغانیت په اړه وایي: "او ځینو متشککینو او مغرضو کسانو گومان کړی و چې افغاني ایرانی دی. په دغه گومان دوی خلک مشکوکوي".[٦٣]

ادیب اسحاق [۱۸۵٦-۱۸۸۵م] او د افغاني نور نږدې شاگردان او معاصرین تقریبا ټول په دې یوه خوله دي چې سید جمال الدین د افغانستان د کونړ دی او په مذهب حنفي، په عقیده کې هم سني مذاهبو ته منسوب دی.

---

[٦٠]- جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفیلسوف الاسلام، ٤٠ مخ.

[٦١]- دعوه جمال الدین الافغاني، ۳۱۵م مخ.

[٦٢]- نسب و زادگاه سید جمال الدین الافغاني، ۱۵م مخ.

[٦٣]- دعوه جمال الدین الافغاني، ۲۰۳م مخ.

د میرزا لطف الله کتاب

په ۱۹۲٦ میلادي کال کې په برلین کې د "شرح حال و آثار سید جمال الدین اسد آبادي مشهور به آفغاني" په نامه کتاب چاپ شو. د کتاب لیکوال میرزا لطف الله خان دی او دعا کوي چې د سید جمال الدین افغاني خوریه دی. لیکوال د افغاني د کورنۍ هدیره د ده د ایرانیت دلیل ښيي.

دغه کتاب د افغان محققینو او اسلامي مفکرینو له لورې رد شوی، ځکه ډېر تناقضات لري، چې ښکاره کوي چې د افغاني د نسب کومه شجره چې میرزا لطف الله وړاندې کوي، جعلي او د ده له لورې جوړه شوې ده.

افغان لیکوال دوکتور سعید افغاني [۱۹۲۲-۱۹۸۵م] د میرزا لطف الله دغه دعوه په سختو الفاظو کې رد کړې. سعید افغاني د میرزا لطف الله دعوه سسته، بې دلیله وینا، دروغ او ګمراهي بولي او وایي چې دغه ادعا هېڅ حقیقت نه لري.[٦٤]

مصري مفکر استاد محمود ابو ریه [۱۸۸۹-۱۹۵۷م] د میرزا لطف الله دعوه چټیات او لېونتوب بللی، ابو ریه وایي چې د لطف الله خان کتاب آن په دې نه ارزي چې د قلم

---

[٦٤]- د شرق نابغه، ۱۰م مخ.

رنګ پرې مصرف شي، خو د دې له پاره پرې رد ليکي چې لېونتوب او چټيات يې رسوا شي.[٦٥]

پوهاند عبد الحي حبيبي [۱۹۱۰-۱۹۸۴م] هم د علامه افغاني د نسب په اړه يو کتاب ليکلی او د ميرزا لطف الله د کتاب تناقضات يې ايستلي او په ډېره سړه سينه يې د ياد کتاب غلطۍ په اثبات رسولي.

د علامه افغاني د نسب هغه شجره چې ميرزا لطف الله وړاندې کړې، پوهاند حبيبي څېړلې او په څو سطرونو کې يې دوه تضاده ليدلي. علامه حبيبي ليکي:

د ښاغلي ميرزا په شجره کې په څو سطرونو کې دوه تضاده شته دي. لومړی دا چې وايي: هو سيد صفدر، بن علي، بن مير رضي الدين محمد الحسيني شيخ الاسلام، بن مير زين الدين الحسيني القاضي، بن مير ظهير الدين محمد الحسيني شيخ الاسلام، بن مير اصيل الدين محمد الحسيني شيخ الاسلام.

په داسې حال کې چې دوه سطره وروسته ليکي: د سيد مور سکينه بېګم بنت مير شرف الدين الحسيني القاضي دی، چې له مير رضي الدين سره ورور و، او دواړه د مير اصيل الدين زامن دي.

په لومړۍ شجره کې مير رضي الدين د زين الدين زوی دی په داسې حال کې چې مير رضي او مير شرف دواړه ورونه د مير اصيل الدين زامن دي!

دغه تضاد او دوه رنګي په خپله د شجرې صحت تر سوال لاندې راولي او ناسم والی يې ښکاره کوي.[٦٦]

---

[٦٥]- تېر مصدر، ۱۱م مخ.

[٦٦]- نسب و زادګاه سيد جمال الدين الافغاني، ۲۱-۲۲م مخونه.

مرحوم عبد الحی حبیبي د میرزا لطف الله د کتاب یو بلې غلطۍ ته هم ځیر شوی. میرزا لطف الله په خپل یاد کتاب کې څو وارې وايي چې ایران ته د علامه سید جمال الدین په دوو سفرونو کې ورسره و، په داسې حال کې چې په خپله یوه لیک کې د علامه سید جمال الدین د لیدلو هیله ښکاره کوي او تعجب کوي چې تر اوسه یې سید جمال الدین نه دی لیدلی! حبیبي صاحب وايي چې میرزا لطف الله د سید جمال الدین د ایران په وروستي سفر کې ورسره لیدلي او تهران کې یې په تېرو دوو نورو سفرونو کې ورسره نه دي لیدلي.[٦٧]

د میرزا لطف الله د کتاب او د شجرې یوه بله ستره، نه جبیره کېدونکې او نه توجېه کېدونکې غلطي چې علامه حبیبي ورته ځیر شوی، دا ده چې د سید جمال الدین د پلار (سید صفدر) او د نیکه (سید علي) تر منځ ٢٥٠ کاله عمري فاصله ده. یعنې د میرزا لطف الله په شجره کې د سید علي له خپل زوی سید صفدر څخه دوه نیم سوه کاله مخکې اوسېده! چې دا په خپله د دغه کتاب او شجرې جعلي توب او فساد ښکاره کوي.[٦٨]

استاد فضل الرحمن فاضل هم دغه شجره تفصیلي څېړلې او بلا ډېرې غلطۍ یې په کې موندلي دي چې پر شجرې شته شکونه په یقین بدلوي.[٦٩]

[٦٧]- تېر مصدر،٢٢-٢٣م مخونه.

[٦٨]- تېر مصدر، ٢٥م مخ.

[٦٩]- د تفصیل له پاره دې د استاد فضل الرحمن فاضل "بیدارگر عصر"، ١٨٣-١٨٦ مخونه وکتل شي.

د ایرانیت دعوه او رد یې

کله چې افغاني د یوه ستر شخصیت په نامه وپېژندل شو او په ټوله نړۍ کې د ده د پوهې او وینبونې غږ خپور شو، ډېرو پرې دعوه وکړه. ایرانیانو چې په ډېرې بې شرمۍ یې له خپل هېواده شړلی و، هم په دې دعوه کې راګډ شول. د دوی دلایل که څه هم په علم و عقل برابر نه دي، خو د شبهې د له منځه وړلو په خاطر یې دلایل او رد یې لیکو:

۱. د افغاني ډېری دښمنان او د دوستۍ ځینې مدعیان وایي چې افغاني اصلا د افغانستان نه، د ایران د همدان د اسد آباد د کلي دی او د ده د کورنۍ غړي او بقایا تر اوسه هلته شته.

دوکتور محمد عماره د دغې ادعا په رد کې وایي چې کېدای شي د ده کورنۍ ایران ته کډه شوي وي، ځکه چې امیر دوست محمد خان دغه کورنۍ له کونړه کابل ته انتقال کړه. بیا کېدای شي دوی د علامه افغاني په ځېر کابل کې نه وي پاتې شوې او ایران ته نقل شوې وي. همدا لامل دی چې اوس هم دغه کورنۍ ځان په "جمالي" معرفي کوي.[٧٠]

---

[٧٠]- جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفیلسوف الاسلام، ، ۲۱-۲۲م مخونه.

مرحوم استاد عبد الحي حبیبي هم د خپل تحقیق په پایله کې وایي چې اسناد ښکاره کوي چې د کونړ سادات د همدان له ساداتو سره د خپلولۍ اړیکه لرله او ځینې خپلوان یې همالته اوسېدلي او همالته مړه شوي دي. استاد حبیبي هم د دوکتور محمد عماره په څېر نظر ورکړی او وایي چې د علامه افغاني کورنۍ له کونړه همدان ته هجرت کړی.[71]

خو ځینې نور محققین اصلا دا ادعا ردوي چې د دوی کورنۍ دې په ایران کې اوسېږي. دوی په دې اند دي چې د علامه سید جمال الدین کورنۍ ایران کې نه شته.

۲. د دوی بل دلیل چې علامه افغاني یې پرې پر ایرانیتوب متهم کړی، د سید جمال الدین د پلار نوم دی. لکه څنګه چې مخکې مو یادونه وکړه، د پلار نوم یې سید صفدر و. دوی وایي صفدر له دوو کلمو جوړ شوی، "صف" او "در". "صف" یعنې کتار او "در" په فارسي کې څېرې کوونکي ته وایي. صفدر یعنې کتار پرې کوونکی یا کتار څیرې کوونکی او دا صفت ایرانیانو حضرت علي کرم الله وجهه ته ورکړی. نو دا لقب له شیعه ګانو پرته بل څوک نه پېژني، نو د سید جمال الدین کورنۍ شیعه ګان وو.[72]

استاد سعید افغاني په خپل کتاب "د شرق نابغه" کې دغې دعوې ته ځواب ورکړی. هغه وایي چې د صفدر نوم یوازې په ایرانیانو منحصر نه دی، بلکې افغانانو کې هم دا نوم مروج دی. سعید افغاني صاحب وایي چې له ده سره د صفدر په نامه چا کار کاوه او د کونړ په ساداتو کې د صفدر په نامه یو کس شته.[73]

---

[71]- نسب و زادگاه سید جمال الدین الافغاني، ٦۴م مخ.

[72]- جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفیلسوف الاسلام، ۲۲م مخ.

[73]- دعوه جمال الدین الافغاني، ۲۰۷م مخ.

د سعيد افغاني صاحب دغه نظر کې چې د صفدر نوم په افغانستان کې شته، ځینو مغرضینو شک کړی او ویلي چې یوازې سعید افغاني دغه خبره کړې، خو دا د هغوی خپل مشکل دی چې له افغاني ټولنې نا خبره دي. ځوک چې په افغانستان کې اوسېږي، پوهېږي چې د صفدر نوم څومره عام دی. زما اوس هم په یاد دي، د ښوونځي په ابتدایه دوره کې مو د یوه ټولګیوال د پلار نوم صفدر و.

۳. د افغاني د تشیع د مدعیانو بل دلیل دا دی چې افغاني فلسفي علوم لوستي وو او په منطق او علم الکلام کې یې ډېره پوهه لرله. دوی داسې ګومان کوي چې دغه علومو کې یوازې شیعه ګان پوهېږي او اهل سنت به فقه، اصول، حدیث، تفسیر، ژبه او ادبیات لوستل![٧٤] خو حقیقت داسې نه دی. افغاني په اهل سنت کې لومړی فیلسوف نه دی، بلکې په اهل سنت کې ډېر ستر فلسفیان تېر شوي. ابو حامد الغزالي، فخر الدین الرازي، ابن سینا، ابن رشد، فارابي او نور ستر فلسفیان ټول سنیان وو.

دوکتور محمد عماره دې شبهې ته په رد کې وایي چې په اسلامي نړۍ کې معتزله د علم کلام مؤسسین وو، په داسې حال کې چې دوی شیعه ګان نه وو. عماره وایي چې عبد الرحمن الکواکبي [۱۸۵۴م-۱۹۰۲] د سید جمال الدین معاصر دی، کواکبي په داسې حال کې چې سني و ، په ژوند کې یې لولو چې د زده کړې په پیل کې یې منطق، ریاضي او نور ډېر هغه علوم لوستي وو چې سید جمال الدین هم لوستي وو.[٧٥]

---

[٧٤]- جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفیلسوف الاسلام، ۲۴م مخ.

[٧٥]- تېر مصدر، ۲۵م مخ.

۴. د دوی بل دلیل دا دی چې سید جمال الدین دوه وارې ایران ته د شاه له لورې بلل شوی و او آن د لومړي وزارت د منلو بلنه هم ورکړل شوې وه.[۷۶] دوی وایي چې سید جمال الدین حتمي ایراني وو، که نه شاه ولې دومره ارزښت ورکاوه!

د دوی دغه دلیل اصلا پر دوی دلیل جوړوي. ځکه سید جمال الدي دغه وخت کې ډېر مشهور و او د اسلامي نړۍ په سطحه شخصیت و، هر چا غوښتل د ده له پوهې او ذکاوته ګټه پورته کړي. سلطان عبد الحمید هم دغسې ارزښت ورکاوه، دا خو د افغاني د ترکیت دلیل نه شي جوړېدای. بلکې همدا دلیل یې د افغانیت ښکارندویي کوي، ځکه افغاني کلونه پخوا، هغه وخت کې زلمی و او دومره مشهور هم نه و، په افغانستان کې لومړی وزیر شو. له دې ښکاري چې افغاني د افغانستان د کونړ و.

۵. یو بل دلیل چې ځینې مغرضین یې د افغاني د ایرانیت له پاره کاروي دا دی چې افغاني ښه او روانه فصیحه عربي وینا کوله او د جرجي زیدان هغه خبره دلیل نیسي چې ویل یې چې په شرق کې د ده په څېر بل ویناوال نه شته. دوی وایي چې یو څوک چې په افغانستان کې اوسېدلی وي څنګه کولای شي چې په عربي ژبه دغسې برلاسی ولري او په عربي دومره ښه وینا وکړي؟![۷۷]

د دوی دغه دلیل، له افغانانو او ایرانیانو سره د دوی نا آشنایي ښیي، ځکه افغانان عموما په ژبو کې ډېر ښه دي او په ځانګړې توګه عربي خو داسې وینا کولای شي چې عرب پرې نه پوهېږي چې افغان به وي. د دې په مقابل کې ایرانیان فارسي ځېلې عربي وایي چې له ورایه ښکاري چې ایرانیان دي. نو دا هېڅ پر ځای دلیل نه دی.

۷۶- دعوه جمال الدین الافغاني، ۲۱۳م مخ.

۷۷- تېر مصدر، ۲۱۵م مخ.

استاد فضل الرحمن فاضل وايي چې د افغاني له فارسي ليکلو ښکاري چې مورنۍ ژبه يې پښتو ده، ځکه پښتو ځپلې فارسي ليکي.[۷۸]

٦. دوی وايي چې علامه افغاني په ايرانی لهجه فارسي غږېده، نو ايرانی و![۷۹] د دې دعوې لومړی ځواب خو دا دی چې افغاني د ژبو په زده کړه کم نظيره برلاسی لاره، نو کېدای شي زده کړې يې وي. دويمه خبره دا ده چې افغاني خو په ډېر کوچنيتوب کې ايران ته تللی او هلته يې زده کړې هم کړي، نو ښکاره ده چې ماشومان ژبې او لهجې ژر زده کوي. درېيم رد د استاد فاضل نظر دی، لکه څنګه چې مخکې مو وويل، استاد فاضل وايي چې افغاني په خپل فارسي کتاب کې پښتو ځپلې فارسي ليکلې چې ښکاري چې د افغاني مورنۍ ژبه پښتو ده، نه فارسي.

۷. د علامه سید جمال الدین د ايرانيت د دعوی پلويان دا دليل هم يادوي چې د عروه الوثقی په ځينو ليکنو کې ځينې داسې کيسې او مثالونه ياد شوي چې يوازې په ايران او عراق کې استعمالېږي، نو سيد جمال الدين، ايرانی دی![۸۰]

دا دليل معقول نه دی، ځکه افغاني په ايران او عراق کې ژوند کړی. افغاني نابغه و او د هر ځای خبرې او کيسې يې زده کړي دي، نو ليکنو کې به يې ليکلې وي. افغاني خو په فرانسې، روس او نورو هېوادونو کې هم وخت تېر کړی، که چېرته کومه روسي کيسه وليکي، دا د دې دليل کېدای شي چې افغاني روسی و؟!

بله دا چې د همدغه تور ثښتن بل پرګراف کې ليکي چې محمد عبده هم د شيعه علماوو ځينې خبرې ليکلي.. خو دی په دې قانع دی چې محمد عبده ايرانی نه و. دا

---

[۷۸]- بيدارګر عصر، ۱۵۵م مخ.

[۷۹]- دعوه جمال الدين الافغاني، ۲۲۱م مخ.

[۸۰]- تېر مصدر، ۲۱۵م مخ.

په خپله د دې دلیل دی چې ستر شخصیتونه چې چېرته واوسي د خلکو په عادتونو او رواجونو ژر پوهېږي او ځینې کیسې او مثالونه یې حتمي زده کوي. محمد عبده چې آن ایران ته تللی هم نه و، د ایراني پوهانو له کیسو او اقوالو خبر و، نو څوک دعوه کولای شي چې دی هم ایرانی و؟!

۸. د دوی د دعوې بل دلیل، د دوکتور عماره خبره، ځینې کاغذونه دي چې دوی یې اسناد او وثایق ګڼي او افغاني پرې ایرانی بولي. دوی دوه تذکرې خپرې کړې چې د جمال الدین په نامه وتلي. یوه په قاهره کې د ایران له قونسلګرۍ راوتلې او به په ویانا ښار کې، نو دوی وایي چې دغه تذکرې دی ایراني ثابتوي![۸۱]

دوکتور محمد عماره دغه دعوه تفصیلي رد کړې. لومړی رد یې دا دی چې د قاهرې له قونسلګرۍ چې کومه تذکره وتلې، د "السید المحترم جمال الدین" په نامه وتلې، جمال الدین نامي خو ډېر دي، څوک ویلای شي چې دا به سید جمال الدین افغاني وي. دویمه خبره دا چې تذکره کې لیکل شوي چې اسلامبول ته روان دی او تاریخ یې ۱۲۸۸هجري دی. دوکتور عماره وایي چې په دغه تاریخ کې افغاني په مصر کې و، اسلامبول ته نه و تللی، نو یا خو دا تذکره د کوم بل چا ده او یا جعلي ده.

د ویانا ښار په تذکره کې د سید جمال الدین نوم "شیخ جمال الدین الحسیني" لیکل شوی. دوکتور محمد عماره وایي چې جمال الدین په خپل نامه کې سید لیکه او شیخ یې نه دی لیکلی.[۸۲]

د همدغې تذکرې په باب محمد عماره په "جمال الدین الافغاني المفترى علیه" کې یو بل ډېر جالب ټکي ته هم اشاره کوي. دوکتور عماره وایي چې ایرانیان او هغه څوک

---

[۸۱]- جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفیلسوف الاسلام، ۳۰-۳۱م مخونه.

[۸۲]- تېر مصدر، ۳۱-۳۳م مخونه.

چې سید ایرانی بولي، وایي چې ده خپل ایرانیت پټاوه، نو پوښتنه دا دی چې سید جمال الدین د سني اسلام ستر مرکز اسلامبول ته روان و او خپله تذکره یې له ایرانه اخیسته او ځان یې ایرانی باله! په داسې حال کې چې د سید او د سني اسلام مرکز تر منځ شدیده جګړه هم وه![83] دا ډېره معقوله پوښتنه ده او د سید د ایرانیت د مدعیانو یو بل تناقض ښکاره کوي.

پورتني دلایل د سید جمال الدین د ایرانیت د مدعیانو اساسي دلایل دي. نور ډېر کمزوري دلایل یې هم وړاندې کړي، چې د استاد محمود ابو ریه خبره آن په دې نه ارزي چې د قلم رنګ پرې مصرف شي او که د ټولو دلایل ځوابوو، کېدای شي د دغې لیکنې د بې ځایه اوږدوالي سبب شي.

[83]- جمال الدین الافغاني المفترى علیه، ۱۳۸م مخ.

افغاني او ماسونېزم[٨٤]

سید جمال الدین افغاني ماسونیت ته ننوتلی و او آن تر ریاسته په کې رسېدلی و، چې د ده د شخصیت دغه برخه یې دښمنانو ته د تورنولو او بدنامولو ښه موقع په لاس ورکړې. د سید جمال الدین دښمنان چې موخه یې حق ته رسېدل نه، بلکې د ده د شخصیت متضرر کول او تور ښودل دي، د ماسونیت په موضوع کې هم، پرته له څېړنې او حقپالنې، دی بدناموي. که څېرته په ماسونیت کې د ده ننوتلو ته له یوه بل اړخه وګورو، د افغاني د دښمنانو او د ایرانیانو د ایرانیت او شیعیت دعوا په کې په خپله حل کېږي. دوی وایي چې افغاني خپل اصلي او حقیقي شخصیت پټاوه، دلته سوال دا دی چې که چېرته افغاني خپل اصلي حقیقت پټاوه، نو ماسونیت ته یې دننه کېدل ولې نه دي پټ کړي، بلکې ټولو ته معلوم دي او آن شاګردانو یې پرې اعتراف کړی؟!

د افغاني دښمنان په دغسې ډېرو تناقضاتو او تضادونو کې ګیر دي، چې څوابولای یې نه شي، خو زموږ د بحث موضوع دا ده چې افغاني ولې ماسونیت ته دننه شوی و؟

٨٤- ماسونېزم مخفي تروریستي یهودي حرکت دی، خلک الحاد او فساد ته بلي او پر نړۍ د یهودو واکمني یې موخه ده، چې خپل پټ اهداف یې د آزادۍ، ورورګلوۍ، مساوات، انسانیت په ښکلی شعار کې پټ کړي. (الموسوعه المیسره في الادیان والمذاهب والاحزاب المعاصره)

د دې پوښتنې له ځوابه مخکې باید ووایو چې د افغاني تقریبا ټول شاګردان په دې اعتراف کوي چې افغاني ماسونیت ته دننه شوی و. محمد عبده، رشید رضا [۱۸٦۵-۱۹۳۵م]، ادیب اسحاق او نورو یې ماسونیت منلی. محمد باشا مخزومي یې په اړه تفصیلي لیکل کړي.

باشا مخزومي لیکي چې افغاني فطرتا سیاست ته میلان لاره او د سیاست په باریکیو پوه و.. دغه وخت کې استعمارګرو لاسوهنې په ډېرېدو وې، نو د مصر حالت ته د تغییر په موخه ماسونېزم ته ورغی.. د افغاني لومړی نیوکه پر هغه چا وه چې ویل یې چې ماسونېزم له سیاست سره کار نه لري.. دغه ډول خبرو افغاني غوسه کړ او ماسونیانو ته یې ډېرې توندې خبرې وکړې. افغاني وویل چې ما ګومان کاوه چې دغه ډله د "آزادۍ، ورورلۍ، مساوات" د رامنځ ته کولو او د ظلم د له منځه وړلو له پاره جوړه شوې[۸۵] خو که له دوی سره دا ویره وي چې حکومت د دوی په مقابل کې راپورته نه شي او ویې نه نیسي، نو بیا دا ډله هېڅ کار نه شي کولای.[۸٦]

سید جمال الدین په دغه غونډه کې د ده او د ماسونیت په اړه سپیناوی کړی. هغه دا پوښتنه ځواب کړې چې ولې ماسونیت ته تللی و او ماسونیت یې څومره پېژانده. افغاني وویل:

ما دا خبره دردوي چې زه په دې صفت چې د ماسونیانو د ډلې یو غړی یم د ماسونیت تعریف نه پېژنم او نه پوهېږم چې دا څه شی دی؟ او نه د هغه صورت

---

[۸۵]- له دې جملې ښکاري چې علامه افغاني ماسونېزم ته د دې له پاره ننوتلی و چې آزادي راولي او د ظلم مخه ونیسي، خو چې کله یې ولیدل چې دا هسې شعارونه دي او حقیقت بل څه دی، نو ماسونېزم یې پرېښود.

[۸٦]- د افغاني سید جمال الدین خاطرات، ۵۰-۵۱م مخونه.

زما په ذهن کې شته او نه يې يو صفت راته معلوم دی چې د هغه په وسيله سړی د دغې ډلې غړی کېدای او په کې داخلېدای شي.

لومړنی څيز چې زه يې واداره کړلم چې د احرارو [ماسونېزم] په ډله کې داخل شم، هغه دغه خطير عنوان و، چې په غټو تورو ليکل شوي و (حريت، مساوات، وروږگلوي) غرض يې: (د انساني گټو تامين، د ظلم د ماڼيو ړنگول، او د مطلق عدل د مباديو ټينگول دي) او له دغو عباراتو څخه ما ته د ماسونيت تعريف او معنا څرگنده شوه او پوه شوم چې دا مبادي د کار همت، د نفس لوړتيا غواړي او دا ايجابوي چې له ظلم سره د مقاومت په لار کې د مرگ او بند پروا ونه کړي او هر څه آسانه وبولي.[۸۷]

افغاني په دغه وينا کې برسېره کوي چې کله چې ماسونېزم ته ننوته، د ماسونېزم په تعريف هم نه و پوه او نه پوهېده چې څوک يې پر مخ بيايي او څه کوي. يوازينی شعار چې افغاني يې جلب کړی او ماسونېزم ته د ننوتلو لامل يې گرځېدلی، هغه د آزادۍ، وروروولۍ او مساوات شعار و چې افغاني د دغسې غورځنگ تږی و. افغاني غوښتل چې د ظلم و استعمار مخه ونيسي، خلک آزاد کړي او عدالت رامنځ ته کړي، خو چې ماسونيت کې يې ډار وليد او پوه شو چې دوی د دغو سترو اهدافو له پاره کار نه کوي، ماسونېزم يې پرېښود او ملي غورځنگ کې گډ شو.

استاد انور جندي [۱۹۱۷-۲۰۰۲م] وايي چې افغاني ځکه ماسونيت ته ننوتلی و چې د خپل دعوت ملگري په دغه حرکت کې سره راټول کړي، خو کله چې يې وليدل چې

---

[۸۷]- **تېر مصدر، ۵۱م مخ.**

هدف يې په کې نه تر سره کېږي، ماسونيت يې پرېښود او شرقي ملي غورځنګ يې پيل کړ.[٨٨]

دوکتور محمد عماره وايي چې هغه مهال ماسونېزم ښه نوم درلود او د فرانسوي انقلاب شعارونه چې (آزادي، ورورګلوي او مساوات) وو، پورته کول او د اصلاح او بدلون په نامه پېژندل شوی و، دغه وخت کې د ماسونېزم خطر نه و درک شوی، کېدای شي همدا دليل وي چې افغاني د خپلو اهدافو د تر لاسه کولو په موخه ورغی، خو کله چې يې له استعمار او مستبد حاکم نظام سره اړيکې وليدې، دوی يې د خپل شعار پلي کولو ته وبلل، خو دوی ويل چې موږ په سياست کې کار نه لرو، افغاني غوسه شو او ډېرې ترخې خبرې يې ورته وکړې. له دې وروسته افغاني له ماسونيته واوت او شرقي ملي غورځنګ يې پيل کړ، چې په نتيجه کې يې عرابي انقلاب[٨٩] رامنځ ته کړ.[٩٠]

نو د مفکرينو او محققينو نظر دا دی چې علامه سيد جمال الدين ماسونېزم ته د دې له پاره ننوتلی و چې خپل ستر هدف ته کار وکړي او دغه وسيله چې شعارونه يې د افغاني له داعيې سره تر ډېره موافق وو، افغاني يې جلب کړ، د خپل فکر د رشد او د خپلو همفکرانو د راغونډولو له پاره يې د استفادې ښه لار وبلله، خو چې ويې ليدل چې ماسونېزم له دغو اهدافو سره هېڅ کار نه لري، بلکې دغه شعارونه د خلکو د غولولو له پاره کاروي، ماسونېزم يې پرېښود.

---

[٨٨]- دعوه جمال الدين الافغاني، ١٦٣م مخ.

[٨٩]- عرابي انقلاب د احمد عرابي له خوا په ١٨٧٩-١٨٨٢م کالو کې د خديو توفيق او استعمار پر ضد رامنځ ته شو.

[٩٠]- جمال الدين الافغاني، موقظ الشرق وفيلسوف الاسلام، ٥٨-٥٩م مخونه.

د الحاد تور

د څېړنې پر مهال مې د "دعوه جمال الدين الافغاني" په نامه کتاب، چې په وهابي حاکمه ټولنه کې يې لوستلو ته يې ډېر خلک هڅول، هم وموند. دا کتاب په دې ډېر جالب دی چې ليکوال يې علامه افغاني نه خوښوي او غواړي بد يې معرفي کړي، په دغه هڅه کې په ځينو سختو تناقضاتو کې ننوځي. تناقضات يې زښت ډېر دي، خو د الحاد له موضوع سره چې ربط لري، هغه دا دی چې ليکوال لومړی هڅه کوي چې افغاني ايرانی شيعه معرفي کړي. د دې له پاره چې افغاني خلکو ته شيعه ثابت کړي، زښت ډېر داسې دلايل هم وايي چې د توجه وړ هم نه دي. وروسته هڅه کوي چې ماسوني يې معرفي او بيا آن د افغاني د الحاد دلايل هم وړاندې کوي، چې دا اصلا يو ستر تناقض دی.

په دې هر څوک پوهېږي چې تشيع اسلامي مذهب دی، شيعه ګان خدای مني، د رسول الله رسالت مني او د اسلام په سترو عقايدو باور لري، کله چې يو څوک شيعه وي، هغه په همدې وخت کې څنګه ملحد کېدای شي؟! دلته يو ستر تناقض دی، ځکه شيعه خدای مني او ملحد نه خدای او نه دين! يو څوک يا بايد شيعه وي يا ملحد!

خو په دې هر معقول انسان پوهېږي چې دوی افغاني نه خوښوي، نو هر تور چې هر څوک يې پرې متهم کړي، دوی يې له تدقيقه پرته ترويجوي او غواړي خلکو ته يې د حقيقت په نامه وپېژني.

د ياد کتاب ليکوال ځان حقپال راپېژني او د علمي منهج ادعا هم لري. خو متاسفانه چې علمي منهج يې هېڅ نه دی مراعات کړی. يوه ښه بېلگه همدا د الحاد تور دی چې افغاني يې پرې متهم کړی. د ليکوال ستر دليل د حسن افندي تهمت دی!

د دې له پاره چې د دغه تور په حقيقت پوه شو، د حسن افندي او د افغاني د اختلاف کيسې ته سر ورښکاره کوو:

په ۱۸۷۱م کال کې، کله چې سيد جمال الدين په آستانه کې و، د ده پوهې او نبوغ ډېر خلک متاثر کړل، آن د سترو حکومتي کسانو په زړه کې يې ځای وموند. د هغه وخت شيخ الاسلام حسن افندي له افغاني سره سخته کينه په زړه کې رامنځ ته شوه، ځکه هغه وېرېده، چې سبا د ده ځای ونه نيسي، نو د افغاني د بدنامولو له پاره يې پلمه لټوله.

په همدغه وخت کې د "دار الفنون" مدير "تحسين افندي" له علامه افغاني وغوښتل چې صنعت ته د هڅونې په باب يو لکچر ورکړي. سيد معذرت وغوښت، ځکه چې پر ترکي ژبه يې پوره تسلط نه لاره، خو دا چې افندي شله شو، افغاني ومنله. کنفرانس ته ډېر ستر کسان رابلل شوي وو. د افغاني وينا د ټولو اوريدونکو په زړونو چنگ ولگاوه.

شيخ الاسلام حسن فهمي افندي د افغاني له پوهې وېرېده، هغه په دې ډار کې و چې ستره دنده يې افغاني اشغال نه کړي، نو غوښتل يې له افغاني سره د خلکو مينه کمه کړي، په دغه غونډه کې يې پر افغاني داسې نيوکې وکړې چې اصلا له يوه عالم

سره نه ښايي او د کینې او غچ آثار په کې لیدل کېږي. افغاني غوښتل قضیه محکمې ته لاړه شي او دواړه خواوې خپل دلایل ووايي، خو داسې ونه شوه او کومه لانجه چې رامنځ ته شوې وه، حاکم غوښتل چې له منځه يې يوسي، نو له افغاني يې وغوښتل چې آستانه پرېږدي.[۹۱]

د حسن افندي دغه تور او انتقام چې د خپلې څوکۍ د ساتلو له پاره يې پر افغاني لګولی و او هېڅ علمي اساس نه لري، د یاد کتاب ښاغلي لیکوال راخیستې او غواړي د افندي د تور په اساس افغاني ملحد ښکاره کړي! خو پر دې خبره هر عاقل پوهېږي چې افندي ولې دا کار وکړ او لیکوال يې ولې نقلوي او د دلیل په صفت يې کاروي!

څومره په زړه پورې تور! او څه عجیبه الحاد! همدغه افغاني چې دوی يې ملحد بولي، د اسلامي عقیدې په هکله علمي کتابونه لیکلي! د دوکتور عماره خبره، چې دغه خلک له دغو کتابونو خبر هم دي او که نه، د افغاني له لوستلو مخکې د دغه ستر شخصیت "متخصصین" شوي!

داسې کسان هم شته چې پوهېږي چې افغاني موحد و او د اسلام سرلوړي يې هیله وه، خو د خپل مصلحت له پاره د هغه د فکر مخه نیسي او په هر تور يې متهموي، دوی ته يې په الحاد متهمول هم کومه غټه خبره او ایماني مشکل نه جوړوي! ښه بېلګه يې مستبد حاکمان دي چې د افغاني د فکر له عامېدو په وېره کې دي، ځکه چې افغاني د ولسواکۍ ستر مدافع دی. د همدغو مستبدینو درباریان پرته حقپالنې او دقته، غواړي پر افغاني هر لګېدلي تور ته د صحت جامه ورواغوندي!

[۹۱]- د افغاني سید جمال الدین خاطرات، له ۴۲-۴۵م مخونه.

د دغه تور په ځواب کې غواړم د افغاني په اړه د مسیحي لیکوال جرجي زیدان نظر راواخلم چې د افغاني اسلامیت او الحاد ورته هېڅ ارزښت نه لري. جرجي زیدان وایي:

هر څوک چې د هغه د ژوند د کارنامو په اړه لږه مطالعه هم وکړي، پوهېږي چې هدف يې، د یوه خلیفه تر مشرۍ لاندې د اسلامي نړۍ یو کول وو او په خپله دغه هڅه کې یې هېڅ دنیایي تمه نه لرله.[۹۲]

[۹۲]- سید جمال الدین افغاني وافغانستان، ۹م مخ.

پایله

له پورتنۍ څېړنې دا پایله اخلو چې افغاني د استعمار خطر درک کړی و، همدا وه چې په مقابل کې یې کلک ولاړ و، پر ځان یې هر ډول مشکل تحمل کړ، خو د امت له پاره له هېڅ اصله تېر نه شو. د اسلامي امت یووالی او د سیاسي اسلام خپرول او ورسره د امت اصلاح د افغاني ستره هیله وه، چې آن خپل ژوند یې په همدې لار کې ځار کړ او د جرجي زیدان خبره د همدغې هیلې له پاره یې آن واده هم ونه کړ او ساده ژوند ته یې ترجېح ورکړ! افغاني د امت په ستونزو پوه و او په خپل معقول نظر یې امت د ژغورنې ساحل ته رساوه، ځکه خو یې د سیاسي اسلام دښمنان بد ویني او هغه څوک چې په تنګو اختلافاتو کې ګیر دي، هغوی هم د افغاني افکار نه شي تحمل کولای، ځکه یې په ظالمانه تورونو متهموي. د مغرضینو تورونه مو هم وڅېړل او ومولیدل چې بې اساسه او د مرض و غرض په نتیجه کې رامنځ ته شوي، چې نه علماً او نه عقلاً د منلو وړ دي.

مراجع

- اشهابي، ضمیر بن ادهم. *الکلام عن اصل السید جمال الدین الافغاني في بعض المراجع الروسیه.*

http://www.iranoworld.ir/alafghani/texts/SJ_۱_۵_Shahabi.pdf

- افغاني، سعید. *د شرق نابغه.* کابل، بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه، ۱۳۵۵ش.
- جهمي، مانع بن حماد. *الموسوعه المیسره في الادیان والمذاهب والاحزاب المعاصره.* صید الفوائد. ۱۷، مۍ، ۲۰۱۴ (د استفادې نېټه).

/http://www.saaid.net/feraq/mthahb

- حبیبي، عبد الحي. *نسب و زادگاه سید جمال الدین الافغاني.* کابل، موسسه انتشارات بیهقي، ۱۳۵۵ش.
- خوګیانی، محمد امین. *حیات سید جمال الدین افغاني.* کابل، مطبعه عمومي کابل، ۱۳۱۸ هجري.
- رزاقي، شاهد حسین. *سید جمال الدین افغاني.* کابل، مستقبل خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۸ لمریز، ژباړن، عبد المالک همت.

- رشتیا، سید قاسم. *سید جمال الدین افغاني وافغانستان*. کابل، موسسه انتشارات بیهقي، ۱۳۵۵ش.
- رافعي، عبد الرحمن. *افغان سید جمال الدین*. پېښور، دانش خپرندویه ټولنه، ۲۰۰۷م، ژباړن: عبد المحمد مموزی.
- زیدان، جرجي. *مشاهیر الشرق*. مصر، ۱۹۲۲، درېیم چاپ، دویم جلد.
- عماره، الدکتور محمد. *جمال الدین الافغاني المفتری علیه*. قاهره، دار الشروق، ۱۹۸۴م.
- عماره، الدکتور محمد. *جمال الدین الافغاني، موقظ الشرق وفیلسوف الاسلام*، قاهره، دار الشروق، ۱۹۸۸م، درېیم چاپ.
- عماره، الدکتور محمد. *شخصیات لها تاریخ*، قاهره، دار السلام، ۲۰۰۸م.
- فاضل، فضل الرحمن. *بیدارګر عصر*. کابل، وزارت اطلاعات و فرهنګ، ۲۰۰۸م.
- فوزي، مصطفی. *دعوة جمال الدین الافغاني*، ریاض، دار الطیبه، ۱۹۸۳م.
- کشک، محمد جلال. *ودخلت الخیل الازهر*، قاهره، الزهراء للاعلام العربي، ۱۹۹۰، درېیم چاپ.
- مخزومي، محمد باشا. *د افغاني سید جمال الدین خاطرات*، کوټه، صدیقي خپرندویه ټولنه، ۲۰۱۳م، دویم چاپ. ژباړه: محمدشاه ارشاد، د م- احساس زمند په زیار.
- نړیوال، رازقي. *علامه سید جمال الدین افغان د پوهې او آزادۍ علمبردار*. کابل، بیهقي کتاب خپرولو مؤسسه، ۱۳۸۵ش.
- هیرانو، جیونیتشي. *تجدید الفکر الاسلامي في العالم الاسلامي الحدیث*، مجله الدراسات العالم الاسلامي، ۲۰۱۱ مارچ.

د لیکوال لنډه پېژندنه

زاهد جلالي د ۱۹۸۹م کال د دولسمې میاشتې په دوه ویشتمه نېټه په مکه مکرمه کي زیږیدلی دی. پلار یې دکتور محمد جلال د مکي د ام القری له پوهنتون څخه په اصول الفقه کې دکتورا کړي. په کال ۱۹۹۳م کې د پلار له مړینې وروسته له خپلې کورنۍ سره یوځای پاکستان ته را ستون شوی او د جلوزو په کیمپ کې میشت شوی دی، چي تر دې مهاله یې کورنۍ په پېښور کې اوسي.

پلرنی استوګنځی یې د افغانستان د پروان ولایت، د غوربند د شینوارو ولسوالۍ، د کفشان کلی دی.

جلالي ۱۹۹۴م کې په لومړي ځل په یوه وړکتون کې شامل شو او وروسته بیا دالنور په عالي لېسه کې له لومړي ټولګي څخه تر یوولسم پورې زده کړې وکړې، چي په ۲۰۰۸م کې د جلوزو کیمپ د ورا نېدو له کبله یې دولسم ټولګی د پېښور په ایمل خان بابا لېسه کې پاي ته ورساوه.

د رسمي زده کړو ترڅنګ یې عربي او انګلیسي ژبې کورسونه هم ویلي دي اوځینې دیني زده کړې یې هم له کلیوالو علماو څخه ترلاسه کړي دي.

د دولسم ټولګي له فراغت څخه وروسته په کال ۲۰۰۹م کي د اسلام آباد نړیوال اسلامي پوهنتون، د شرعیاتو او قانون پوهنځي ته بریالي شو او د ۲۰۱۴ په لومړیو کې یې پنځه کلنه ډګري پای ته ورسوله.

دپوهنتون له شاملیدو مخکې جلالي دمکتب جریده په مخ بېوله او په کال ۲۰۰۷م او ۲۰۰۸م کې د النور دعالي لیسې د فرهنګي کمیټې مسولیت ور په غاړه و. د پوهنتون په دوره کې یې له مختلفو ورځپاڼو، جورنالونو، مجلو او وېب پاڼو سره همکاري کړې. په ۲۰۱۱م کال کې یې په ټول افغان انټرنټي پاڼه کې د «ويښتابه» په نامه بلاګ جوړ کړ او په ۲۰۱۲م کال کې په نړیوال اسلامي پوهنتون اسلام آباد کې د افغان محصلینو اتحادیې له خوا د «ويښتابه» مجلې مسؤول مدیر وټاکل شو.

دغه کتابونه یې چاپ شوي: «د اسلامي فکر اتلان» (دوه ټوکه)، «حسن البنا او سید قطب، د معاصرې اسلامي ويښتابه سر لاري»، «دلته ژړا هم جرم دی»، «ماشومانو او تنکیو ځوانانو ته فکري کیسې». د اسلامي نړۍ ستر لیکوال او مفکر دکتور عبد الحلیم عویس د سیرت کتاب چې ماشومانو ته یې لیکلی، ژباړلی او میوند خپرندوی چاپ کړی. ماشومانو ته د مصري لیکوال استاد احمد نجیب نړیوالې کیسې یې هم پښتو ته ژباړلي، خو لا چاپ شوي نه دي.

يادښتونه

يادښتونه

يادښتونه

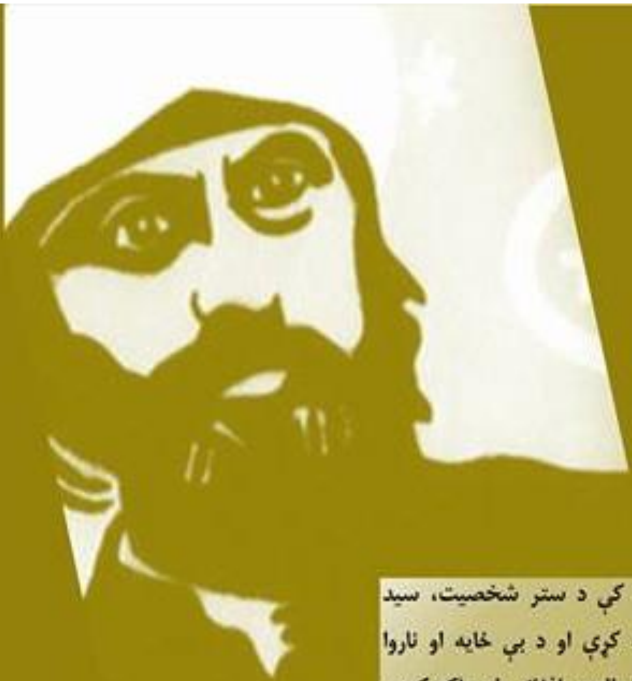

زاهد جلالي په خپل کتاب کې د ستر شخصیت، سید جمال الدین افغاني پېژندنه کړې او د بې ځایه او ناروا تورونو څخه یې د سید جمال الدین افغاني لمن پاکه کړې، زاهد جلالي یدې لیکنه کې د حقیقتونو څرګندولو په خاطر د سید جمال الدین او د ده نږدې شاګردانو خبرې را اخلي او زمونږ د لویدیځې غاړې ګاونډي په رد کې چې جمال الدین افغاني شیعه مذهبه او ایراني الاصل بولي، قانع کوونکي د لائل وړاندې کوي، همدارنګه د سید جمال الدین افغاني په هکله د «الحاد» بې بنسټه تور هم په ډېر خاص استدلال سره ردوي.

استاد فضل الرحمن فاضل

په قاهره کې د افغانستان سفیر او وتلی سید پېژندونکی

Download from:aghalibrary

Designed by: Rahmanullah Baheer

له فرهنګپال ژورنالیست ښاغلي محمد طارق بزګر نه ډېره مننه چې د دې کتاب د چاپ لګښت یې ومانه، په دغسې فرهنګي خدمتونو کې دې تاند اوسي.